

de Strandloper

47e jaargang • nummer 4 december 2015

Vereniging voor Natuur
& Vogelbescherming
Noordwijk

foto: Mariska de Graaff

Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk

Bestuur

J. Eisenga (Jaap) voorzitter, Bremkant 46, 2203 NG Noordwijk voorzitter@strandloper.nl
G.C.H.A. Hageman (George), secretaris, Van Struykstraat 27, 2203HC Noordwijk 071-3617510
secretaris@strandloper.nl
K. Vegter (Koene), penningmeester, Golfweg 39, 2202 JH Noordwijk penningmeester@strandloper.nl
A. Swanen (Anneke), Waterkers 69, 2231 DN Rijnsburg a.swanen@ziggo.nl
S. van der Meij (Sam), Johannes Poststraat 11, 2231GT Rijnsburg s&fvandermeij@kpnmail.nl
P. Sonius (Petra) p.sonius@gmail.com

Contributie € 10,- (minimaal) per jaar.

Rekeningnummer: NL39INGB0002573795 t.n.v. Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk.
Bij de eerste Strandloper van het nieuwe jaar wordt een acceptgiro meegestuurd.

Ledenadministratie

Adreswijzigingen en aanmelden nieuwe leden: K. Vegter, Golfweg 39, 2202 JH Noordwijk
penningmeester@strandloper.nl

De Strandloper

De Strandloper is het kwartaalblad van de Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk. Oplage: 600 exemplaren.

De redactie bestaat uit: H. de Bruijn, C. Erkelens, W.J. Kuijper en C.M.J. Verweij.

Inleveren kopij: Stakman Bossestraat 68, 2203 GL Noordwijk

of via E-mail: keeserkelens@hotmail.com of redactie@strandloper.nl

Bezorging: Jan Jacobs, Prins Bernardstraat 7, 2202 LD Noordwijk, Telefoon: 071-3610396

jan-jacobs@ziggo.nl

Homepage vereniging: <http://www.strandloper.nl>

Het laatst verschenen nummer van de Strandloper en oude nummers zijn ook te downloaden vanaf onze website.

Jan Verwey Natuurcentrum

Het Jan Verwey Natuurcentrum is gevestigd in de bibliotheek van Noordwijk, Zilverschoon 20, 2201 SX Noordwijk. Onze uitgebreide natuurbibliotheek, die regelmatig wordt aangevuld met nieuwe uitgaven, heeft hier ook een plaats gekregen. Informatie over de natuur in en rond Noordwijk wordt gegeven met behulp van informatiepanelen en informatieve stands.

Voor groepsbezoek (schoolklassen en dergelijke) is het centrum het gehele jaar geopend. Contactadres:

janverweycentrum@strandloper.nl

Het Natuurcentrum is verder geopend tijdens de inloopochtenden op iedere eerste zaterdag van de maand tussen 10.00 en 12.00 uur. Zie hiervoor ook de bijgesloten agenda.

De Strandloper wordt gedrukt op FSC® gecertificeerd papier.

Druk: Multicopy, Katwijk

Sluitingsdatum inleveren kopij voor De Strandloper 48e jaargang nummer 1: 15 februari 2016

Niets uit dit tijdschrift, met uitzondering van korte citaten, mag worden gereproduceerd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in welke vorm dan ook, zonder schriftelijke toestemming van het bestuur van de Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk.

Inhoud:

Voorplaat: foto Mariska de Graaff	pag. 1
Activiteitenagenda, George Hageman	pag. 4
Bestuursmededelingen, George Hageman	pag. 7
De Educatieve Werkgroep zoekt jeugdbegeleiders	pag. 11
Jubileum programma (voorlopig) 50 jaar Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk	pag. 12
Nieuw in de Jan Verwey Bibliotheek, Jelle van Dijk	pag. 14
• Wilfried Schober & Eckhard Grimmberger 2000. Gids van de Vleermuizen van Europa, Azoren en Canarische Eilanden	
• Christian Dietz, Otto von Helversen & Dietmar Nill 2011. Vleermuizen	
• Heiko Bellmann 2014 Vlinders rupsen en waardplanten	
Waddenweekend Terschelling 2015, Ruurd Eisenga	pag. 16
Een Reuzenalk op het Noordwijkse strand, Bram Langeveld en Johan Passchier	pag. 18
Willem Dielemanpad geopend, Jelle van Dijk	pag. 23
Verwilderde planten: een aanwinst voor onze flora? Jelle van Dijk	pag. 24
In memoriam Piet Muller 1938 – 2015, Jelle van Dijk	pag. 29
Waarnemingen juli, augustus en september 2015, Peter Spierenburg	pag. 29
Schenkeningen Legaten en Erfstellingen, Koene Vegter	pag. 37

Torenvalk

foto Mariska de Graaff

Zo'n 20 jaar geleden was de Torenvalk nog veruit de talrijkste roofvogel in onze regio. Die positie is nu overgenomen door de Buizerd. Rond 2010 telden we in ons onderzoeksgebied 9 broedgevallen van de Torenvalk en ruim 15 van de Buizerd. Dat heeft te maken met de voedselkeuze. De Torenvalk is een echte muizenjager, terwijl de Buizerd naast muizen veel andere prooien en aas naar binnen werkt. En met de stand van de muizen is het, afgezien van een incidentele muizenplaag, nogal droevig gesteld tegenwoordig. In de moderne weilanden is dankzij mestinjectors en vroeg maaien geen plaats meer voor broedende weidevogels, maar ook niet voor muizen. Vandaar dat we Torenvalken vaak zien 'bidden' boven de brede bermen van snelwegen waar nog wel veel muizen te vinden zijn. In de winter bekijken Torenvalken hun jachtgebied vaak vanaf een paaltje. Dat scheelt flink in de energierekening. Zo zag Mariska de Graaff deze Torenvalk in een besneeuwd landschap zitten tijdens de winterexcursie van 28 december 2014 naar Schouwen.

Jelle van Dijk

Activiteitenagenda

Inloopochtenden

Zaterdag 19 december 10.00 – 14.00 uur (Extra)
Zaterdag 9 januari 10.00 – 12.00 uur
Zaterdag 6 februari 10.00 – 12.00 uur
Zaterdag 5 maart 10.00 – 12.00 uur

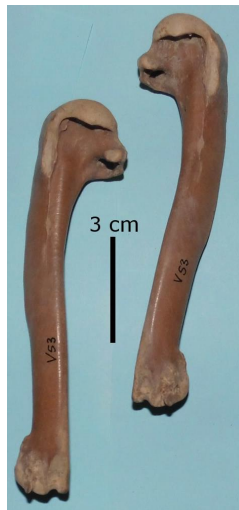
Inloopmiddag (jeugd + ouders)

zaterdag 9 januari 14.00-16.00 uur

Extra inloop

Zaterdag 19 december van 10.00 tot 14.00 uur in het Jan Verwey Natuurcentrum.

Wie de Reuzenalk van Noordwijk met eigen ogen wil zien, is welkom. Om 10.30 uur zal Bram Langeveld een kleine lezing geven over de Reuzenalk en de vondst op het Noordwijkse strand. Er is een kleine expositie en de experts Bram en Johan zitten klaar om uw vragen te beantwoorden. Heeft u zelf botten op het strand gevonden? Breng die dan mee. Wie weet heeft u ook wel een Reuzenalk gevonden of een andere bijzondere vondst gedaan.

Botje Reuzenalk

Nieuwjaarsreceptie

Zondag 10 januari 2016

Tijd: 16.00 – 18.00 uur Plaats: Jan Verwey Natuurcentrum, Zilverschoon 20, Noordwijk

Jeugdactiviteiten

De jeugdactiviteiten zijn bestemd voor de jeugd van 6-12 jaar, tenzij anders vermeld. De kosten bedragen € 1 per kind. Deelnemen is alleen mogelijk na aanmelden via het e-mail adres: jeugdnatuurclub@strandloper.nl. Je krijgt een e-mail ter bevestiging. In verband met de maximale groepsgrootte is het helaas niet mogelijk deel te nemen zonder aanmelding vooraf!

De meeste binnenactiviteiten van de jeugdclub vinden plaats in het Jan Verwey Natuurcentrum, Zilverschoon 20 in Noordwijk.

Microbiologie (jeugdactiviteit vanaf 10 jaar)

Zaterdag 23 januari 2016

Tijd: 9.30 – 11.30 uur in het Jan Verwey Natuurcentrum
Deze ochtend hebben we microbioloog **Nico Guijt** op bezoek, die ons meeneemt in de wondere wereld van de bacteriën. Deze micro-organismen zijn bijna overal, maar heb jij ze wel eens gezien? Ze zijn heel nuttig, maar kunnen ook schadelijk zijn. En je hebt ze in allerlei vreemde vormen. Na algemene informatie over bacteriën, gaan we ze zichtbaar maken op een voedingsbodem en onder een microscoop bekijken.

Botjes uit braakballen foto: Annet de Willigen

Braakballen uitpluizen

Zaterdag 13 februari 2016

Tijd: 10.00 - 11.15 uur in het Jan Verwey Natuurcentrum
Een hongerige uil schrokt zijn prooi met huid en haar naar binnen. Alles wat zijn twee magen niet verteren, zoals haren en botjes, braakt hij vervolgens weer uit. Aan zo'n braakbal kan je precies zien wat er op het menu van de uil stond. Kom je ook peuteren en ontdekken wat de uil gegeten heeft?

Sterren en planeten

Vrijdag 4 maart 2016

Tijd: om 19.00 uur verzamelen bij de Northgohal; terug om ca. 21.00 uur.

In De Zilk bezoeken wij de sterrenwacht Foucault. IJsbrand en Henny van Straalen laten ons door middel van een planetarium en een imposante sterrenkijker kennismaken met het heelal. Bij helder weer zijn op deze avond o.a. de maan en jupiter goed te zien. Mocht het toch bewolkt zijn, dan komt de beeldpresentatie goed van pas.

De Maan foto: George Hageman

Excursies

Het algemene e-mail adres voor informatie over of aanmelden voor de excursies is:

excursies@strandloper.nl

Zeeland excursie 2014 foto: Wil Heemskerk

Vogels in het Deltagebied

Dinsdag 29 december 2016

Tijd: 8.00 - 17.00 uur Plaats: vertrek vanaf de Northgohal
Dat we ook dit jaar weer naar Zeeland gaan heeft zijn reden: in de winter is dit gewoon het beste vogelgebied van Nederland. Hier zie je eenden, ganzen, zwanen, duikers, meeuwen, roofvogels en steltlopers in vele soorten. En bovendien kun je ze in het Deltagebied vaak op korte afstand bekijken. Opgeven bij Jelle van Dijk (071-3610833) of via excursies@strandloper.nl

Randmeren 2014 foto: Jos Zonneveld

Vogels in de Randmeren

Zaterdag 30 januari 2016

Tijd: 8.00 - 17.00 uur Plaats: vertrek vanaf de Northgohal
Het ondiepe Nulder Nauw en de aangrenzende Polder Arkemheen bij Nijkerk vormen samen een buitengewoon vogelrijk gebied: eenden, ganzen, zwanen, steltlopers, reigers en roofvogels. Na het Wolderwijd bij Harderwijk rijden we over de dijk van Oost-Flevoland naar Elburg. In het diepere water zijn veel duikeenden en Futen te zien. Indien de tijd het toelaat rijden we terug via de Grote Praambult (Oostvaardersplassen). Opgeven bij Jelle van Dijk (071-3610833) of via excursies@strandloper.nl

Natuurwandeling Leeuwenhorst

Zondag 21 februari 2016

Tijd: 13.00 - 15.30 uur

Plaats: ingang Nieuw-Leeuwenhorst aan de Gooweg.

De wandeling voert natuurlijk langs de grote vijver en de spiegelvijver, maar ook over Klein- en Oud-Leeuwenhorst. Aandacht voor vogels, bomen, planten en landschapselementen. Aanmelden bij Rien Sluijs (071-3610945) of via excursies@strandloper.nl

Villa "Dijk en Burg" Nieuw-Leeuwenhorst foto: George Hageman

Landje van Geijssel en Waverhoek

Zaterdag 12 maart 2016

Tijd: 8.00 - 12.00 uur Plaats: vertrek Northgohal

In maart verzamelen zich duizenden Grutto's op het ondergelopen Landje van Geijssel bij Ouderkerk a/d Amstel voordat ze zich over de omringende graslanden verspreiden om te broeden. Natuurlijk zijn hier ook andere steltlopers (Scholekster, Kemphaan, Tureluur) en veel eenden te zien. Landschap Noord-Holland heeft hier een schuur opengesteld voor bezoekers, zodat je er altijd beschutting kunt vinden. Hierna bezoeken we het moerasgebied Waverhoek. Opgeven bij Jos Zonneveld (071-3620336) of via

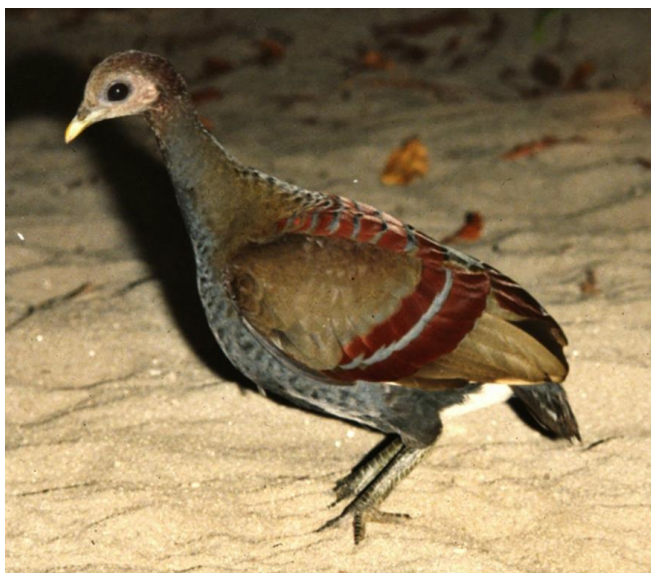
excursies@strandloper.nl

Lezingen

Elke laatste vrijdag van de maand in voor- en najaar vindt een lezing plaats in het Jan Verwey Natuurcentrum, adres: Zilver Schoon 20. Voor deze vaste vrijdagavondlezingen geldt:

- Toegang gratis, zaal open 19.30 uur. Vol = vol.
- Wie zeker wil zijn van een plaatsje kan dit voor 2 euro per persoon reserveren via lezingen@strandloper.nl (Gepast) betalen aan de deur.

NB. De toegangskaarten voor de eventuele extra lezingen die we organiseren met Boekhandel Van der Meer en de Bibliotheek Noordwijk zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, in de bibliotheek en op de avond zelf aan de zaal. De kosten daarvoor zijn € 5 per kaartje. Je kunt de kaartjes hiervoor niet reserveren via het lezingen-email adres. Dat is alleen voor de vaste vrijdagavondlezingen.

Moluks Grootpoothoen

Een vreemde vogel

het Moluks Grootpoothoen legt een absurd groot ei en begraaft dat diep onder het zand

Vrijdag 29 januari 2016

Aanvang 20.00 uur. Plaats: Jan Verwey Natuurcentrum, Zilverschoon 20

Een vogel is geen schildpad. Verschil moet er zijn. Een schildpad legt geen eieren in een boom en de meeste vogels leggen geen eieren in het zand. Maar er is een vogel die ergens in de loop van de evolutie een verkeerde afslag heeft genomen en niet zelf haar eieren uitbroedt, maar dit laat doen door zonnewarmte, diep onder het warme zand: het Moluks grootpoothoen.

Kees Hey, bioloog, is de kenner van het Moluks Grootpoothoen. In 1988 kwam hij als docent biologie terecht op de Pattimura-universiteit van Ambon. Na vele jaren veldwerk kan hij ons als geen ander vertellen hoe dit grootpoothoen leeft.

Hij zal ons ook vertellen wat hij in die jaren van onderzoek allemaal heeft meegemaakt, in het verre Indonesië.

Extremadura

Vrijdag 26 februari 2016

Aanvang: 20.00 uur Plaats: Jan Verwey Natuurcentrum, Zilverschoon 20

Al ruim 30 jaar reist **Roy de Haas** samen met zijn vrouw Anja de hele wereld af op zoek naar vooral zeldzame vogels. Ook gaan zij mee op expedities naar Gorilla's en Chimpansees. In Europa is de Extremadura in Spanje een van de meest bezochte gebieden door vogelaars.

Monniksgier foto: Roy de Haas

Het uitgestrekte gebied ligt ten zuidwesten van Madrid, richting Portugal. In alle jaargetijden kunnen we hier veel vogelsoorten zien; in de winter verblijven hier bijvoorbeeld alleen al 120.000 Kraanvogels! Veel roofvogels zijn er te zien in het schitterende berggebied Monfrague met het hoogste aantal broedparen van de Monniksgier in Europa en het belangrijkste gebied voor de Spaanse Keizerarend. Het typische Dehesa landschap herbergt veel kleurrijke broedvogels zoals Bijeneter, Hop en Blauwe Ekster. Roy de Haas is een gerenommeerd fotograaf en al 13 jaar mede-eigenaar van een internationaal toonaangevend fotobureau, Agami Photo Agency. Hij is nu drie keer naar Extremadura geweest in voor- en najaar en zal u tijdens zijn boeiende lezing naast veel soorten vogels en schitterende landschappen ook handige tips & tricks laten zien!

Ooievaars op nest Foto: Caroline Walta

Het (liefdes)leven van de Ooievaar

Vrijdag 18 maart 2016

Aanvang: 20.00 uur Plaats: Jan Verwey Natuurcentrum, Zilverschoon 20

Over het weer zeggen we: 'maart roert zijn staart', maar deze maand betekent vooral roerige tijden voor de ooievaar.

De paren gaan hun nest bezetten en er zijn altijd kapers op de kust. Het verdedigen van het territorium blijft gedurende het hele broedseizoen een belangrijke taak, naast het verzorgen van de opgroeiende jongen die van kuiken tot vliegvlugge vogel in 2 maanden zo'n 16 kilo voedsel verorberen. Doordat Ooievaars zo 'open' nestelen, zijn hun activiteiten goed te bestuderen. Dit is iets wat **Caroline Walta** nu zo'n 5 jaar doet.

Buiten kantooruren brengt ze heel wat uren bij de Haagse nesten door. In juni klautert ze op ladders en over daken om de jongen te (helpen) ringen, want er is nog weinig bekend over de overleving van de ooievaar in de stad.

Tijdens deze lezing vertelt ze over een jaar uit het ooievaarsleven aan de hand van zelfgemaakte foto's en over het opzetten van het ringproject in Den Haag in samenwerking met o.a. de Haagse Vogelbescherming en Stichting Ooievaars Research & Knowhow.

Bestuursmededelingen december 2015

Foto: Dineke Kistemaker

Op 30 oktober werd ons erelid **Kees Verweij koninklijk onderscheiden**. Tijdens de presentatie van zijn boek “Van dam tot wurft”, in museum Veldzicht, benoemde burgemeester Rijpstra hem tot lid in de Orde van Oranje Nassau. Hij reikte hem de onderscheiding uit vanwege zijn jarenlange inzet voor diverse verenigingen. Ook in de Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk heeft hij vele functies bekleed, waaronder die van voorzitter en secretaris. Met name deze laatste functie bekleedde hij over een groot aantal jaren met grote nauwgezetheid. Het bestuur heeft Kees van harte gefeliciteerd met deze onderscheiding.

De plannen voor een **strandreservaat** worden verder uitgewerkt. Gesprekken met de gemeenten Noordwijk en Zandvoort moeten binnenkort leiden tot concrete stappen. Omdat er veel instanties bij betrokken zijn, is het een weerbarstig traject. Vanuit onze vereniging zijn Leo Schaap en voorzitter Jaap Eisenga heel actief bezig de gang erin te houden.

1966

50

2016

Volgend jaar bestaat de vereniging 50 jaar en dat zal niet ongemerkt voorbij gaan. De jubileumcommissie is druk bezig met de voorbereidingen en de contouren worden steeds zichtbaarder. Op 9 april zal de feestelijke opening van het jubileumjaar plaatsvinden in het Jan Verwey Natuurcentrum. Burgemeester Rijpstra heeft toegezegd de officiële opening te verrichten. Er is een open dag, er wordt een tentoonstelling geopend met kunstwerken, geïnspireerd door de natuur en er gaat een korte film over de vereniging in première. Er komt een speciale jubileumeditie van de Strandloper. Daarnaast zijn er allerlei activiteiten voor leden, de schooljeugd en andere belangstellenden. Noteer vast in uw agenda: **9 april 2016**

Op 4 oktober is het pad dat loopt door de tuin van de Oude Jeroenskerk, van de Heilige Geestweg naar de Voorstraat, genoemd naar de maker van de natuurtuin: Willem Dieleman. Na de ochtenddienst sprak dominee Ad van Houwelingen de maker toe, waarna het bord door Dieleman zelf werd onthuld: **Willem Dieleman Pad**. Ons lid Willem Dieleman begon in 1989 met de aanleg van de natuurtuin, waarin inmiddels een schat aan wilde planten en bloemen te vinden is.

Foto: George Hageman

Op 24 oktober heeft Dineke Kistemaker namens onze vereniging een **themamiddag** verzorgd in Woon- en Zorgcentrum Groot Hoogwaak over de vogeltrek en vogels in de winter. Uit de reacties na afloop van de meer dan 30 aanwezigen, bleek dat dit thema een schot in de roos was en dat de meesten zich niet realiseerden dat er zoveel verschillende vogelsoorten in de nabije omgeving zijn waar te nemen. Ook waren er diverse vragen hoe men het beste, ondanks de vaak beperkte buitenruimte, zoveel mogelijk vogels kon aantrekken. Al met al een erg geslaagde middag.

Ook de najaarscursus “**Vogels in de winter en Vogeltrek**” die Dineke Kistemaker, samen met enkele andere experts geeft, mag zich weer in een grote belangstelling verheugen. Elk voor- en najaar melden zich weer een twintigtal mensen aan om zich te bekwamen in het herkennen van vogels, hun geluiden en hun gedrag.

Themamiddag Groot Hoogwaak foto: Rob Choufoer

In de regio stonden weer diverse **bollenlandjes onder water**. Dat leverde soms interessante waarnemingen op. Zo werden o.a. gezien: Zwarte Ruiter, Bosruiter, Groenpootruiter, Oeverloper. Oplettende vogelaars ontdekten in de omgeving: een Grauwe Klauwier (Elsgeester polder; dompad), een Kleinst Waterhoen (polders Poelgeest), een juveniele Kwak (Voorhout) en een Europese Kanarie (Katwijk)

Europese Kanarie foto: Jos Zonneveld

Op zaterdag 5 september werd voor de eerste keer een **inloopmiddag** gehouden voor jeugd en hun ouders. Enkele gezinnen kwamen erop af en werden enthousiast rondgeleid en wegwijs gemaakt in het Jan Verwey Natuurcentrum. Het is de bedoeling een paar keer per jaar zo'n inloopmiddag voor de jeugd te houden. De eerstvolgende is op: zaterdag 9 januari 2016 van 14 tot 16 uur. In ons natuurcentrum is veel te doen voor kinderen. Met behulp van een vragenlijst over onze prachtige landschapskanten kom je veel te weten over de natuur rondom Noordwijk. Ook kunnen er diverse leuke natuurspellen gedaan worden. Daarnaast is er niet alleen voor kinderen veel te ontdekken, maar hebben we ook informatie voor ouders en leerkrachten over de Jeugdnatuurclub en de diverse mogelijkheden voor wat betreft excursies voor (basis)scholen. Deze activiteiten kunnen wij zowel binnen in het natuurcentrum als buiten in het bos, duin of op het strand organiseren; tevens is er informatie over hoe u begeleider kunt worden. Kom ontdekken wat de vereniging te bieden heeft voor kinderen.

Herfstnatuurspel foto: Jan Verloop

Op 21 oktober werd weer het jaarlijkse **Herfstnatuurspel** gehouden. De educatieve werkgroep had weer een spannende speurtocht uitgezet in het Leeuwenhorstbos. Ondanks het slechte weer kwam nog een behoorlijk aantal kinderen naar het bos. In kleine groepjes banjerden de jongens en meisjes met hun (groot)ouders door de bladeren op zoek naar vragen en opdrachten van het Herfstnatuurspel, bedoeld om kinderen in aanraking te brengen met de natuur.

Aan de enthousiaste reacties bij het eind kon afgeleid worden dat het wederom een groot succes is geweest. Uiteraard werd dit in dank aanvaard door de organisatie die op haar beurt weer dank is verschuldigd aan de Stichting Het Z.H.Landschap, Staatsbosbeheer en het Willem Baalbergenfonds. Op de voorpagina van enkele regionale bladen prijkte een foto van het Herfstnatuurspel.

Voor de jeugd van onze vereniging was er nog meer te beleven. Men toog op 29 augustus naar het strand voor de excursie "**Op zoek naar zeediertjes**". Met 12 deelnemertjes was er een gezellige opkomst. Prachtig weer, dus zwembroeken aan en netjes mee. Niets kon er mis gaan, vol energie begonnen ze met vissen. Helaas dachten de

Op zoek naar zeediertjes foto: Annet de Willigen

zeediertjes hier anders over.... Door de westenwind van de afgelopen dagen lieten die het afweten. Een stuk of 10 garnalen was na ruim een uur vissen de hele vangst. Geen krabbetje, platvisje of heremietkreeftje te vinden. Maar wel mooie schelpen, natte broeken en stralende deelnemers!

Op 3 oktober was er een **paddenstoelenexcursie**, onder leiding van een nieuwe gids: Arie Dwarswaard. Er was een overvloed aan paddenstoelen en de 14 deelnemertjes waren erg geïnteresseerd. Duivelseieren en stinkzwammen, russala's en bovisen, vliegenzwam en berkenzwam, rodekoolzwam en zalmzwam, zwavelkopjes en de zeer giftige groene knolamaniet. En eigenlijk nog veel meer! De jeugdnatuurclub is erg blij dat er weer een goede gids is voor de paddenstoelen.

De jeugdnatuurclub trok op zaterdag 7 november de duinen in voor de excursie

Struinen in de Coepelduinen foto: Annet de Willigen

“struinen in de duinen”. Met een klein, maar enthousiast clubje kinderen werden de Coepelduinen afgestruind. Konijnenkeutels, vossendrollen, reeënsoren, hollen en vele aardsterren. Geproefd van de duindoorn en gerold in het zand. Je verstoppert als een muis voor de roofvogel. Met dank aan gids Robert Sluys.

Dr. Jac. P. Thijsepark foto: Jelle van Dijk

Zondagochtend 23 augustus vertrok een achttal mensen voor een excursie naar het **Dr. Jac. P. Thijsepark** in Amstelveen. Het was heerlijk zonnig weer, dus kwamen de bloemen en hun kleuren mooi uit. Voor de kenners en

liefhebbers was er veel te zien: beenbreken, wilde bertram, klimopklokje, kleine kaardebollen, koningsvaren, klokjesgentiaan, echt duizend guldenkruid, wilde gagel, wolfskers, trosbladkruid, echte gamander, betonie, Voor sommige deelnemers begon het te duizelen. Om 12 uur was men terug en kon iedereen nog genieten van een mooie zomerse middag.

Waddenweekend 2015 foto: George Hageman

Van 11-13 september vond weer de jaarlijkse **Waddenexcursie** plaats. Een groep van 25 enthousiaste leden verbleef twee dagen in de Wierschuur op Terschelling. Ondanks een matige weersvoorspelling, bleef het overdag droog, met geregeld de zon erbij. Hoogtepunt was de waarneming van een Rosse Franjepoot, nota bene pal voor de Wierschuur. Het was weer een geslaagd weekend met 100 waargenomen soorten. Zie elders voor het verslag.

Euro Birdwatch: op 3 oktober werd in heel Europa naar trekvogels gekeken. In tegenstelling tot andere jaren werd in Noordwijk niet bij Rinus' trap geteld, maar op de boulevard. Het einde van de Koningin Astridboulevard vormt een uitstekend punt om naar de vogeltrek te kijken. Je kunt daar de vogels volgen die over zee vliegen en je ziet alle vogels die vanaf Huis ter Duin over de zeereep op je aanvliegen. Dat er na drie uur intensief waarnemen toch maar 1211 vogels waren geteld, had alles te maken met de ongunstige weersomstandigheden. Dat er op deze zaterdagmorgen nog een lijstje met 40 soorten verscheen,

Euro Birdwatch foto: George Hageman

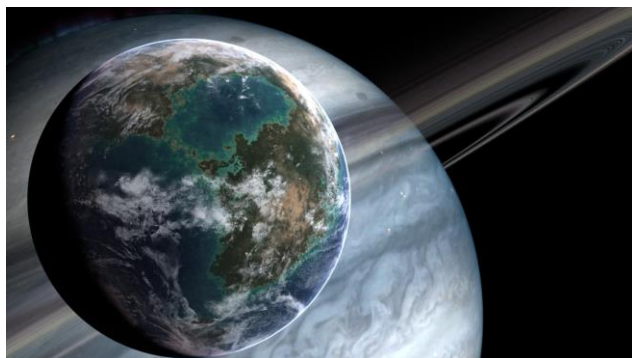
was vooral te danken aan Annelies Marijnis die heel wat piepjes van hoog vliegende vogeltjes op naam wist te brengen en aan Rien Sluijs die dat allemaal nauwkeurig noteerde. De soorten die dit najaar talrijker zijn dan anders, werden gelukkig wel opgemerkt: Sijs en Zwarte Mees. Deze soorten zie je soms jaren achtereenvolgens, waarna er jaren kunnen komen waarin er meer langs trekken. De trektelling werd bezocht door bijna dertig belangstellenden. In ons land werd op zo'n 150 telposten geteld. Vogelbescherming Nederland coördineerde de telling. Het gezamenlijke resultaat was dit jaar slechts 216.000 vogels. In 2014 was dit aantal ruim zeven maal zo hoog.

In de pauze signeert Midas Dekkers o.a. zijn boek *de Thigmofiel* foto: George Hageman

De eerste lezing van dit seizoen was meteen een "klapper": **Van oerkrak tot leven.**

Een volle zaal, waardoor mensen helaas teleurgesteld moesten worden aan de deur van het Centrum. Het heelal spreekt blijkbaar veel mensen aan. Rob van den Berg, paleontoloog en directeur van Space Expo, nam de belangstellenden mee op een wonderbaarlijke reis van 13,7 miljard jaar langs het ontstaan van de eerste sterren en sterrenstelsels en hoe hieruit de voorwaarden ontstonden voor de ontwikkeling van het leven op aarde. Boeiend, maar soms duizelingwekkend.

De oktoberlezing ging over **de Rotgans**. Een vijftigtal mensen luisterde aandachtig naar het verhaal van Wim Tijsen. Als projectleider weidevogelbescherming is hij al 20 jaar betrokken bij het Rotganzenonderzoek. Waarom broeden ze in Siberië, hoeveel gras eet dit dier in de Wieringermeer polder, etc. Al deze en andere vragen kwamen aan bod en werden uitgebreid statistisch en grafisch weergegeven, wat soms ten koste ging van de aandacht.

Voor een uitverkocht huis hield **Midas Dekkers** vrijdagavond 13 november een humoristische lezing over zijn nieuwste boek, *de Thigmofiel*. Op zijn vertrouwde filosofische wijze wist Midas Dekkers de 80 toehoorders te boeien, en vooral te amuseren. Thigmofilie is de liefde voor de kleine ruimte, het verlangen naar geborgenheid, het gevoel dat wegkruipen de beste oplossing is. De kat doet het wanneer hij in zijn kartonnen doos gaat zitten en de mens, wanneer hij in foetushouding onder zijn dekbed gaat liggen, of zich terugtrekt op de WC. Thigmofilie is het tastbare geluk op de vierkante meter. Deze lezing werd georganiseerd in samenwerking met Boekhandel van der Meer en de Bibliotheek. In de pauze signeert Midas Dekkers zijn boek.

De excursie van 15 november naar de zuidpier van IJmuiden moest helaas vanwege regen en storm afgelast worden. Ook voor de alternatieve bestemming, de Starrevaart, waren de weersvooruitzichten te ongunstig.

Het jaar 2015 loopt al weer tegen het einde. Tijd om de datum van de Nieuwjaarsreceptie in uw agenda te zetten. Iedereen is weer welkom op zondag 10 januari 2016, van 16.00 – 18.00 uur in het Jan Verwey Natuurcentrum.

Namens het bestuur,
George Hageman, secretaris

De Educatieve werkgroep van de Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk zoekt JEUGDBEGELEIDERS

Samen met kinderen in de leeftijd van 4 t/m 12 jaar de natuur beleven!

Geef kinderen de kans om de natuur te beleven en te spelen in de natuur. Het is onmisbaar om gezond op te kunnen groeien. Bij de educatieve werkgroep komen veel aanvragen binnen naar begeleide natuuractiviteiten voor kinderen, vanuit het onderwijs, buitenschoolse opvang, ouders en de kinderen zelf! Maar daar zijn meer mensen voor nodig. Misschien iets voor jou? Groen doet goed. Dat geldt voor de kinderen en de begeleiders.

Flora en faunakennis is niet direct noodzakelijk, belangstelling voor de natuur en vooral het willen en kunnen samenwerken met kinderen is wel een must.

Enthousiast of nieuwsgierig geworden? Stuur dan een mail naar janverweycentrum@strandloper.nl t.a.v. Annet de Willigen en je ontvangt zo spoedig mogelijk meer informatie.

1966

50

2016

Jubileum Programma

(voorlopig)

50 jaar

Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk

De jubileumcommissie heeft een voorlopig feestprogramma samengesteld
voor het jaar 2016

We streven naar een zo breed mogelijk programma.

Nog niet alles is definitief, maar we willen toch alvast een idee geven van wat voor plannen er zijn.

Houd dus de volgende 'Strandloper' en de website in de gaten voor de laatste updates.

De jubileumcommissie:

Annet de Willigen

Claire Schaap

Sam van der Meij

Robert Sluijs

Hein Verkade

ca. 5 april

Bezorging van de Jubileumeditie van 'de Strandloper' bij alle leden thuis.

Hierin verhalen over 50 jaar Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk

9 april

Opening van het jubileumjaar en de tentoonstelling 'Natuur door de ogen van kunstenaars' door de
Burgemeester van Noordwijk dhr. J. Rijpstra in het Jan Verwey Natuurcentrum.

Première van de professionele propagandafilm over de vereniging.

9 april - 9 mei

Tentoonstelling 'Natuur door de ogen van kunstenaars' in het Jan Verwey Natuurcentrum in
Noordwijk. Ca. 15 leden tonen schilderwerken, houtsnijwerk, en beeldhouwwerken over de natuur in
onze streek.

22 april

Lezing voor leden door een landelijk bekend natuurverteller in het Jan Verwey Natuurcentrum.

9 mei - 17 juni

Tentoonstelling 'Natuur door de ogen van kunstenaars' in het gemeentehuis van Noordwijkerhout.

ca. mei / juni

Kampeernacht landgoed Nieuw-Leeuwenhorst voor de Jeugdnatuurclub

11 juni

Themadag 'Offem'

Slootjesexcursie langs de Varkenboslaan achter Offem. Er is een kraam met catering. Vanaf de kraam worden wandelingen olv een gids rond het landgoed Offem gehouden

2 september

Nachtprogramma landgoed Nieuw-Leeuwenhorst

Een gevarieerd programma voert U door de wondere wereld van nachtvlinders, vleermuizen, uilen, sterren en planeten.

1-30 september

Scholenwedstrijd

Elke basisschool in ons werkgebied mag een werkstuk over de natuur maken. Deze worden in het Jan Verwey Natuurcentrum tentoongesteld. De winnende school krijgt een VIP natuur educatie programma aangeboden.

19 oktober

Herfstnatuurspel

Deze editie van het herfstnatuurspel staat geheel in het teken van het 50-jarig jubileum van de vereniging.

28 oktober

Lezingavond in het teken van de vereniging.

4 november

Afsluiting van het jubileumjaar in het Jan Verweij Natuurcentrum.

Feestavond met oa de quiz 'de grootste kenner van de vereniging'.

OPROEPEN

Voor verschillende activiteiten kunnen we wel wat extra handen gebruiken.

Wij kunnen bijvoorbeeld hulp gebruiken bij de opbouw en verhuizing van de tentoonstelling naar Noordwijkerhout. Daarnaast zoeken we suppoosten die één of enkele middagen de jubileumtentoonstelling willen bemensen.

Voor deze tentoonstelling zoeken wij nog werken van ons overleden lid Annie van den Oever. Heeft U nog iets hangen of staan van Annie en wilt U dat uitlenen voor de tentoonstelling neem dan contact op met Hein Verkade; hein.verkade@hotmail.com

Ter voorbereiding van de evenementen op 9 april en 4 november is hulp zeer welkom.

Interesse? Mail Sam van der Meij: s&fvandermeij@kpnmail.nl of Claire Schaap claireschaap@gmail.com

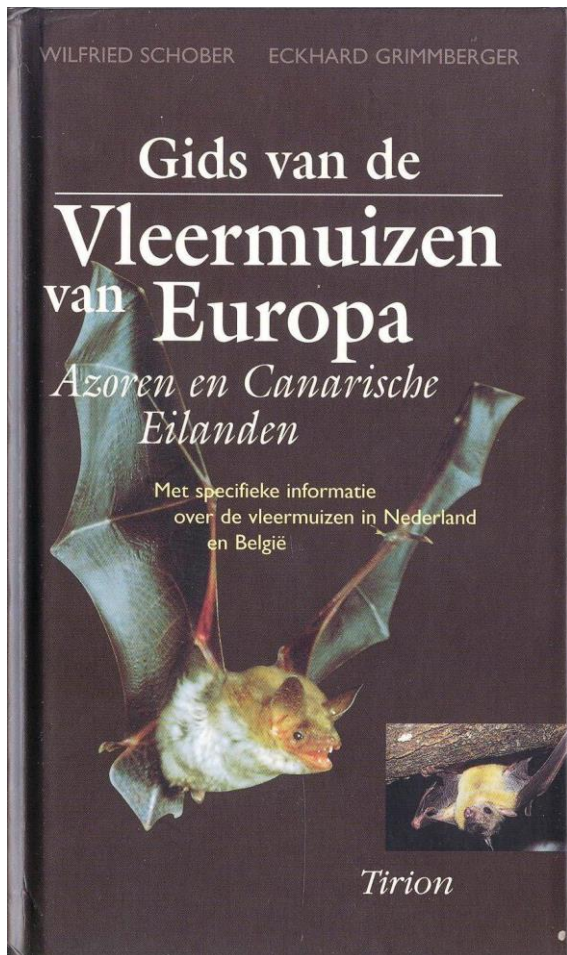

**Vereniging voor Natuur
& Vogelbescherming
Noordwijk**

Nieuw in de Jan Verwey Bibliotheek

Jelle van Dijk

Wilfried Schober & Eckhard Grimmberger 2000.
Gids van de Vleermuizen van Europa, Azoren en Canarische Eilanden. Uitgeverij Tirion Natuur, Baarn. 266 pagina's.

Toen laatst iemand vroeg om een boek over de Nederlandse vleermuizen werd duidelijk dat er in de Jan Verwey Bibliotheek helemaal niets over deze dieren te vinden is. Hoog tijd dus om dit hiaat op te vullen. Het belangrijkste boek op dit gebied, de *Atlas van de Nederlandse vleermuizen*, eind jaren negentig uitgegeven door de KNNV, blijkt al jaren uitverkocht te zijn. Het boek kostte indertijd bijna € 50 en wordt nu bij bol.com aangeboden voor € 80. Wel een teken dat er vraag is naar dit boek. Gelukkig was het nog wel mogelijk om voor € 24 het boek van Schober & Grimmberger tweedehands aan te schaffen. Dit boek verscheen oorspronkelijk in het Duits en werd door Peter Lina, bij ons bekend vanwege lezingen over vleermuizen in de jaren negentig, vertaald en van een inleiding voorzien. Het boek heeft een klein formaat (19 x 11 cm), maar is buitengewoon informatief. In de eerste 90 pagina's

komen allerlei facetten van het vleermuizenleven aan de orde. Natuurlijk neemt de echolocatie (radar) daarbij een belangrijke rol in. Ook is er veel aandacht voor kraamkolonies en plaatsen waar vleermuizen overwinteren.

Het tweede deel behandelt alle soorten van het in de titel genoemde gebied. Per soort komen aan bod: afmetingen en overige kenmerken, verspreiding (met kaartje), ondersoorten, kleurafwijkingen, overeenkomstige soorten, biotoop, migratie, geluid, voedsel en voorplanting. Bij elke soort staat ook de maximumleeftijd vermeld. Er blijken nogal wat soorten te zijn die 20 jaar of meer halen! Het boek eindigt met bijlagen waarin niet alleen een determinatietabel is opgenomen, maar ook een overzicht van schedelkenmerken. Natuurlijk ontbreken de sonogrammen niet, want geluid speelt bij de soortherkenning een belangrijke rol.

Christian Dietz, Otto von Helversen & Dietmar Nill 2011. *Vleermuizen*. Uitgeverij Tirion Natuur, Baarn. 400 pagina's.

In de pauze van een bijeenkomst van de Nederlandse Ornithologische Unie op 7 november kwam Peter Lina naar mij toe. Hij had van Bart Noort, regiocoördinator Bollenstreek van de

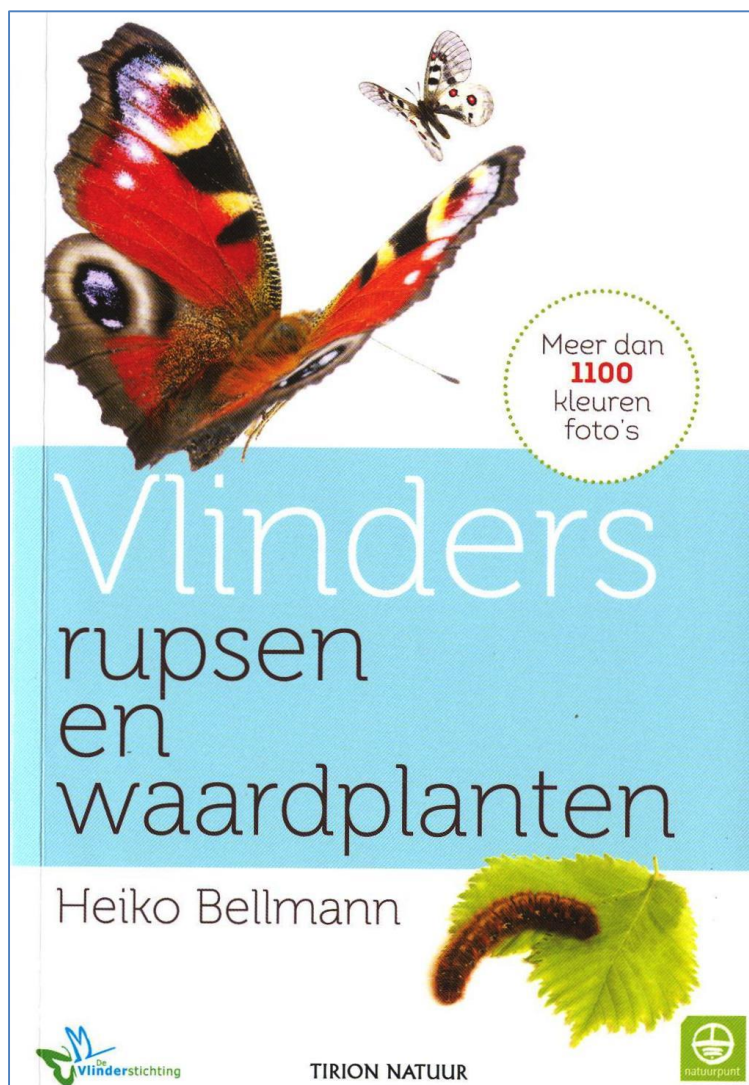
Zoogdiervereniging, gehoord dat wij in onze Jan Verwey Bibliotheek geen enkel boek over vleermuizen hebben. Ook was hem bekend dat er momenteel geen uitvoerig boek over vleermuizen in de boekhandel te krijgen is. Na deze woorden overhandigde hij mij een lijvig boekwerk (19x27cm) over vleermuizen, door hem uit het Duits vertaald in 2011. Een fantastische aanwinst voor onze bibliotheek! Gaat het in het hierboven besproken boek vooral om een degelijke zakgids in klein formaat, hier hebben we te maken met een groot formaat (19 x 27cm) standaardwerk met opvallend mooi fotowerk. Daarbij zijn instructieve foto's van vliegende vleermuizen, kraamkolonies, overwinteringsplaatsen en foto's van landschappen waar vleermuizen te vinden zijn.

Het algemene deel over leefwijze, foeragegedrag en dat soort zaken neemt maar liefst 127 pagina's in beslag. Hierna volgt het hoofdstuk waarin alle soorten van Europa en NW-Afrika uitvoerig besproken worden. Per soort is een kleine monografie ontstaan; zo uitvoerig wordt op allerlei zaken ingegaan. Elke bespreking eindigt met een paragraaf 'Bescherming' en een paragraaf 'Openstaande vragen'. Voor verder onderzoek krijgt de lezer bij elke soort een lijst met literatuur aangereikt waarin 10 tot 20 titels worden genoemd. De Duitse 'Gründlichkeit' toont zich hier in optima forma! Met dit boek (80 euro bij bol.com!) heeft Peter Lina ons een indrukwekkend boek over vleermuizen geschonken!

Heiko Bellmann 2014. *Vlinders rupsen en waardplanten*. Uitgeverij Tirion Natuur. 445 pagina's. Prijs € 30.

Dit boek is vooral aangeschaft vanwege de uitvoerige aandacht die aan de rupsen wordt besteed. Deze fase van het vlinderleven wordt in vlindergidsen nogal eens stiefmoederlijk bedeed. Zo is in de veldgids "Dagvlinders van de Benelux", uitgegeven door de Vlinderstichting, geen enkele afbeelding van een rups te vinden. Voor een compleet overzicht van vlinders en hun rupsen was je eigenlijk nog steeds aangewezen op het standaardwerk van F.A. Bink uit 1991 "Ecologische Atlas van de Dagvlinders van Noordwest-Europa". In het hier besproken boekje zijn vrijwel al onze dagvlinders en een flink aantal nachtvlinders afgebeeld met hun rupsen. Omdat het hier om een vertaling uit het Duits gaat, is dit boek heel goed

bruikbaar voor vakanties in Midden-Europa. Alle vlinders en rupsen zijn door middel van foto's afgebeeld. Het gaat daarbij om bijna 2000 foto's!

Het boek besluit met een deel van 112 pagina's over planten. Daarin zijn 56 kleurenpagina's opgenomen waarop 224 soorten planten staan afgebeeld. Hier zijn (bijna) alle planten te vinden die in de tekst als voedselplant (waardplant) voor de rupsen worden genoemd. Zo staat in de tekst dat de rups van de Keizersmantel vooral op het Ruig viooltje te vinden is. Via het register is dan de afbeelding van het Ruig viooltje te vinden. Soms hapert dit systeem zoals bij de Kleine parelmoervlinder waarvan de rups leeft op het Duinviooltje. Deze soort is niet in het plantendeel te vinden. Niet zo erg voor ons, want hier weet iedereen hoe een Duinviooltje er uit ziet.

Foto: Hans-Marc Siebelink en Sigrid Ferwerda

Waddenweekend Terschelling 2015

Ruurd Eisenga

Begin september vertrok een 26 man/vrouw sterk gezelschap naar Terschelling. Na een zeer voorspoedige reis naar Harlingen kon er aangemonsterd worden op de veerboot die ons naar onze bestemming zou brengen. Het 'zonnedek' werd al snel overspoeld door vogelaars. Het weer was uitzonderlijk, in korte broek en T-shirt werd de overtocht aangevangen.

Aangekomen in West, ging de reis met de bus verder richting het noordoosten naar het laatste gebouw, de buitendijks gelegen Wierschuur.

Aangekomen in het donker werden de slaapplekken verdeeld en de haard ontstoken.

De volgende ochtend kon al snel gestart worden met het aantekenen van waarnemingen op de vogellijst. De ligging van de Wierschuur, direct aan het wad, leverde de eerste, zij het gebruikelijke, soorten op. Een enkele vroege vogel was de door boschchages omzoomde weilandjes al aan het afstruinen geweest. Hier werd een Grauwe Vliegenvanger gemeld.

Na het ontbijt werd koers gezet richting de Boschplaat. Het fietspad voerde ons richting het strand. De korte tijd die besteed werd aan het turen over zee en strand leverde Grote Sterns en diverse soorten meeuwen op.

Terwijl een deel van de groep de overblijfselen van een Zeehond bestudeerde kwam de grootste verrassing langs, een Jan Van Gent scheerde over de branding en kon door iedereen goed worden waargenomen. Hiermee lieten we de noordzeekant voor wat het was en togen lopend dieper de Boschplaat op. Het duin dat Oudscherm heet werd beklommen en een stuk afgelopen. Er werd even een pauze gehouden bij een plek die goed zicht bood op het water van de Eerste Slenk. Hier konden diverse eendensoorten worden waargenomen. Smient, Wintertaling, Slobeend en Pijlstaarteenden lieten zich goed bekijken. Een Groenpootruiter scharrelde rond en hier en daar vloog een Rietgors van pluim naar pluim. In de lucht gebeurde echter de meeste dingen. Verschillende Kiekendieven, de ene bruin, de ander net zo blauw als Jaap Deelder zijn sokken, kwamen voorbij. Plots werd een stevige stoeipartij tussen een Kiekendief en

een valkachtige waargenomen. Het leek hierbij te gaan om een Slechtvalk, wat later bevestigd werd toen dezelfde vogel de jacht opende op de in paniek een veilig heenkomen zoekende watervogels. Iedereen heeft dit prachtig kunnen zien, met als toetje ook nog een overkomende Boomvalk.

Het koffiemoment was eigenlijk allang voorbij, maar strandtent Heartbreakhotel werd toch nog onveilig gemaakt. Hierna werd de duinrand gevolgd, ergens een broodje gegeten, waarna ter hoogte van Landerum de waddenkant werd opgezocht. Intussen was er toch wel een aardig windje komen opzetten en al ploeterend werd de tocht naar ons onderkomen vervolgd. De groep, als ware het een etappe in de Tour de France, waaierde al snel uiteen. Vlakbij de Wierschuur lag een aantal deelnemers al heerlijk op de waddendijk. Een van hen vroeg mij naar de naam van een rondscharrelend strandlopertje. Moegestreden besloot ik toch nog een keer mijn verrekijker op te heffen om daarna bijna van mijn fiets te

Rosse Franjepoot foto: Gab de Croock

vallen van verbazing! Hier, op 25 meter uit de kant, zwom toch zeker een Franjepoot rond! Omdat dit geen alledaagse waarneming is, moesten de boeken eraan te pas komen om uitsluitsel te geven of het hier een Grauwe of de Rosse variant betrof. Na wat discussie en

uitvergrotingen van fotografen op specifieke verschillen, werd de conclusie getrokken dat het hier ging om de Rosse Franjepoot. Iedereen heeft het vogeltje goed en langdurig kunnen bekijken en fotograferen.

Het was inmiddels tijd voor de traditionele macaronimaaltijd, die inmiddels, ook bijna een traditie, buiten genuttigd kon worden. Daarna was het tijd om bij de haard teams te formeren en ons over de waddenquiz te buigen. Een vrolijk driemanschap zorgde voor een vermakelijke quiz, waarbij ook zeker een beroep werd gedaan op creativiteit en het gehoor. Aan de 'gelukkige' winnaars Sigrid, Bert Gerard en Wim Kuiper de schone taak dit volgend jaar weer te overtreffen.

De zondag werd wat vrijer ingevuld. Een groot deel van het deelnemersveld besloot echter gezamenlijk de tocht richting de veerboot te aanvaarden. Via eerder genoemde weilandjes, waar een Grauwe Vliegenvanger goed werd gezien en een eerste Kramsvogel overvloedig, werd koers gezet naar Hessel voor een kopje koffie. Van daaruit werd de waddendijk gevolgd, af en toe halt houdend voor bijzondere vogels als Regenwulpen op de dijk. Bij het

drassige stukje in het buurtschap Seeryp werd in het zonnetje geluncht. Op deze hoogwatervluchtplaats stonden tientallen Lepelaars, honderden Wulpen en vele andere soorten steltlopers te rusten.

Na de lunch werd koers gezet naar de weilanden ten noorden van West, hier was namelijk een Rosse Spreeuw gezien. Helaas werd deze soort door geen van de deelnemers ontdekt. Het fietspad langs het Groene Strand leverde nog een Paapje op.

Na allemaal aan de vis te hebben gezeten en de fietsen te hebben ingeleverd, werd op de boot de laatste telling gedaan van het totaal aantal waarnemingen. Ook na herhaald tellen bleef het aantal soorten op 99 staan. Tot zich daar plots Annet en haar dochter meldde, die een IJsvogel hadden waargenomen! En zo werd, nu voor een aantal jaar in successie, het streefaantal van 100 soorten wederom exact bereikt!

Mocht u enthousiast geworden zijn en ook eens mee willen met het waddenweekend? Het komend jaar gaan we naar Vlieland op 9, 10 en 11 september. Hou voor meer informatie de Strandloper in de gaten!

Foto: George Hageman

Een Reuzenalk *Pinguinus impennis* (Linnaeus, 1758) op het Noordwijkse strand

Bram Langeveld en Johan Passchier

Introductie

“Als geen andere plaats leent Noordwijk zich voor een rondje strand en duin”. Zo begon W. Andelaar altijd zijn column ‘Rondje Groen’ in ons verenigingsblad. Dit is natuurlijk ook zo en we kunnen er als kustbewoners gelukkig dagelijks van genieten! Het is echter niet altijd zo geweest, dat de kustlijn hier lag. In de afgelopen 2,6 miljoen jaar, het ijsstijdvak, heeft de kustlijn zich steeds verplaatst. Klimaatschommelingen (lange ijsstijden afgewisseld door korte tussenijstijden) met de daarbij behorende zeespiegelstijgingen/-dalingen, de aanvoer van sediment door de grote rivieren en stormvloed hebben er o.a. voor gezorgd dat onze kustlijn altijd in beweging is geweest (Van Kolfschoten & Vervoort-Kerkhoff, 1985).

In warmere perioden, zoals bijvoorbeeld het Eemien (128.000-116.000 jaar geleden), zwommen er nijlpaarden in onze rivieren (Mol, 1993) en lag Amersfoort aan zee. In koudere tijden, zoals tijdens de laatste ijsstijd, het Weichselien (116.000-11.700 jaar geleden), lag de zeespiegel tot wel 100 meter lager, doordat veel water in landijs was omgezet (Berendsen, 2011). Men kon toen met droge voeten over een steppachtig landschap naar Engeland lopen en onderweg mammoeten, wolharige neushoorns, grottenleeuwen en onze voorouders tegenkomen. Pas vanaf ongeveer 9000 jaar geleden stroomde het Noordzeebekken weer langzaam vol en verdween het landschap, toen een bosachtige omgeving, onder water (Mol et al., 2008).

Figuur 1: Geknobbelde hartschelp *Acanthocardia tuberculata* (Linnaeus, 1758). Deze fossiele schelp wordt met enige regelmaat op het strand van Noordwijk gevonden. O.a. de grauwe kleur verraadt de hoge geologische ouderdom, zo'n 115.000 jaar. Dit exemplaar komt van het strand van Maasvlakte 2, collectie BL. Schaalbalk 2 cm.

Op ons huidige Noordwijkse strand kun je met wat geluk nog de sporen uit dit verleden vinden. Een schelp uit het Eemien, zoals de geknobbelde hartschelp *Acanthocardia tuberculata* (Linnaeus, 1758) (Fig. 1), komt men vrij regelmatig tegen. Zo'n ca. 115.000 jaar oude schelp kan op het strand gewoon naast een stenen pijpje liggen dat 100 jaar geleden uit de mond van een visser is gevallen. Door

stromingen en zandsuppleties wordt de geschiedenis behoorlijk door elkaar geschud en kunnen er af en toe leuke vondsten worden gedaan. Zo kennen we van het Noordwijkse strand ijsstijdfossielen van leeuwen en mammoeten (Passchier, 2002; Langeveld & Dieleman, 2012; Langeveld et al., 2013; Link 1).

Onze huidige kust wordt natuurlijk ook nog volop bevolkt door levende natuur. De zeehonden, die weer steeds vaker hun neus laten zien. De meeuwen, die elk jaar weer beter leren hoe ze van onze welvaart kunnen profiteren. De guitige Drieteenstrandloper die altijd driftig langs de vloedlijn rennen.

Figuur 2: Links: reconstructie van de Reuzenalk *Pinguinus impennis* (Linnaeus, 1758), broedend in een grote kolonie. Illustratie: Remie Bakker/Manimal Works, Rotterdam. Rechts: opgezette reuzenalk, nummer 56 op de lijst van Fuller (1999). Ex-collectie Zoölogisch Museum Amsterdam (3165), nu collectie Naturalis Biodiversity Center, Leiden.

Ook zijn er veel vogels die uit verre streken hierheen komen om voor onze ijsvrije kust te overwinteren. In het boek “Tussen tulpen en de zee” (Van Dijk et al., 2011) kunnen we lezen dat alle zes Europese Alcidae (alkensoorten) hier al een of meerdere keren gesignaleerd zijn: de Zeekoet, Kortbekzeekoet, Zwarte Zeekoet, Papegaaiduiker, Alk en Kleine Alk. Pas werd er nog een levende Papegaaiduiker gemeld in dit blad (Kuijper & Sonius, 2015). Onderzoek door een van ons aan op het strand gevonden (fossiele) vogelbotjes heeft recentelijk uitgewezen dat er in het verleden nog een alkachtige relatief veel voorkwam in de Noordzee. In juni 2015 werd er in het NRC al over bericht (Link 2). Hier melden we deze bijzondere alkachtige, de uitgestorven Reuzenalk *Pinguinis impennis* (Linnaeus, 1758), ook voor het eerst op het Noordwijkse strand.

De Reuzenalk

De Reuzenalk was een erg grote alk (Fig. 2): het dier kon tot 75 cm lang en ongeveer 5 kg zwaar worden. Het zwart-witte verenkleed en het feit dat deze vogel niet kon vliegen maar wel erg goed kon zwemmen en duiken om

aan zijn voedsel (vis) te komen, doen al snel aan een pinguïn denken. De Reuzenalk was daar echter niet nauw aan verwant. De soort kwam over een groot gedeelte van de noordelijke Atlantische Oceaan voor, maar broedde niet in het arctische gebied. Het einde van deze prachtige vogel is tragisch: in enkele eeuwen is de soort volledig uitgeroeid door de mens. Overexploitatie om zijn vlees, veren, kuikens en eieren en uiteindelijk het verzamelen voor wetenschappelijke collecties was teveel gevraagd. Dat de vogel in grote kolonies op slechts enkele eilanden broedde, maakte het voor de mens wel erg gemakkelijk. In het jaar 1844 werd het laatst bekende paartje gedood op het eilandje Eldey bij IJsland (Fuller, 1999).

Uitgestorven dieren hebben altijd iets spannends of mysterieus. Dinosauriërs zijn daar wellicht het bekendste voorbeeld van, maar denk natuurlijk ook aan de Wolharige mammoet. Voor de Reuzenalk is dat niet anders. Zodra duidelijk werd dat de soort steeds zeldzamer werd, begon een aantal wetenschappers intensief onderzoek te doen naar allerlei aspecten van de biologie van het dier. Na het uitsterven is dit nauwelijks afgenomen (Gaskell, 2000). Nog altijd fascineert dit dier wetenschappers en natuurliefhebbers. Deze bijdrage aan De Strandloper getuigt daarvan.

Figuur 3: Overzicht van Nederlandse vindplaatsen van resten van de Reuzenalk *Pinguinus impennis* (Linnaeus, 1758): 1) Velsen; 2) Den Haag; 3) Vlaardingen; 4) Schipluiden; het strand van 5) de Maasvlakte; 6) Cadzand; 7) de Zandmotor; 8) Hoek van Holland; 9) Maasvlakte 2; 10) Noordwijk. Details en referenties in Langeveld (2015a) en Langeveld & Mol (in druk). Illustratie: Jerry Streutker.

Nederlandse reuzenalken

Kort geleden werden Nederlandse resten van de Reuzenalk nog als “vrij zeldzaam” beschouwd (Van Kolfschoten & Vervoort-Kerkhoff, 2010: 62). Er waren toen slechts zes vindplaatsen bekend, die elk hooguit enkele stukken hadden opgeleverd (overzicht in Groot, 2005; Langeveld, 2015a; Fig. 3). Inmiddels is het

duidelijk dat Nederlandse resten van de Reuzenalk zeker niet zeldzaam zijn: er zijn bij de eerste auteur in totaal al meer dan 20 skeletresten van de opgespoten stranden van Hoek van Holland, de Zandmotor bij Monster en Maasvlakte 2 bekend (zie resp. Langeveld, 2013; Van der Valk et al., 2011; Mol & Langeveld, 2014 voor meer informatie over deze locaties). Een deel van dat materiaal (vrijwel maandelijks worden nieuwe stukken herkend) is gepubliceerd door Langeveld (2015a, b) en Langeveld & Mol (in druk). Gegeven deze hoeveelheid materiaal, lijkt het er sterk op dat Kompanje & Kerkhoff (1991: 98) goed zaten toen ze schreven dat de Reuzenalk “waarschijnlijk als wintergast” voorkwam in de Nederlandse Noordzee.

Vogelbottenonderzoek

Voordat we in detail kijken naar de bijzondere vondst van het Noordwijkse strand, eerst wat over onderzoek aan fossiele vondsten van het strand. Dat wordt namelijk actief gedaan door met name amateurwetenschappers. Soms zijn dat zelf verzamelaars van fossiele botten, tanden, kiezen of schelpen op allerlei (opgespoten) stranden. Deze gepassioneerde verzamelaars trotseren weer en wind om in alle vroegte op het strand bijzondere vondsten te doen. Anderen reizen stad en land af om allerlei collecties van (andere) verzamelaars te bezoeken en vervolgens die vondsten te vergelijken in museale collecties, soms zelfs in het buitenland, om de vondsten op naam te brengen. Af en toe zit er iemand bij die zowel zelf actief verzamelt, als daarnaast probeert de vondsten zo goed mogelijk op naam te brengen.

De focus ligt over het algemeen op fossiele zoogdierresten en fossiele schelpen. Daar is dus veel over bekend, maar er valt nog altijd meer te ontdekken. Vrijwel niemand houdt zich bezig met fossiele vogelresten van diezelfde stranden. Om die lacune in kennis op te vullen is één van ons (BL) begonnen met het op naam brengen van fossiele vogelbotten. Dat dat interessante resultaten op kan leveren, werd onlangs aangetoond door de vondst van 's werelds oudste tureluurbot: zo'n 2 miljoen jaar oud (Hordijk et al., 2015; Link 3)!

Beschrijving en determinatie

Determinatie, het op naam brengen van (fossiele) skeletresten, gebeurt in feite net zoals determinatie van complete, levende dieren: vooral op uiterlijke kenmerken. Bij fossielen is kleur voor determinatie van geen belang, maar de vorm, de morfologie, juist wel. Morfologie in combinatie met eventuele metingen kan soortbepaling in veel gevallen mogelijk maken. Belangrijk is daarbij wel dat er voldoende karakteristieke delen aanwezig zijn. Bij skeletresten gaat het dan vaak om (delen van) de gewrichtsvlakken. Bij nauwkeurige bestudering en vergelijking zijn ook fossiele fragmenten vaak te determineren.

Er bestaat een uitgebreide wetenschappelijke literatuur, waaronder determinatie-atlassen, voor determinatie van botten van verschillende diergroepen en gericht op verschillende geografische gebieden. Deze literatuur is van het grootste belang om een eerste indruk te verkrijgen van soorten of soortgroepen waartoe het te determineren fossiel mogelijk behoorde. Determinatie op basis van

alleen de literatuur kan echter lastig of onzeker zijn; afbeeldingen geven lang niet altijd alle kenmerken goed weer of kunnen juist bepaalde kenmerken vervormen. Daarom dient een goede determinatie altijd afgesloten te worden met een vergelijking tussen het te determineren fossiel en correct gedetermineerd collectiemateriaal. Dat collectiemateriaal kan zich zowel in museum- of universiteitscollecties als in privécollecties bevinden.

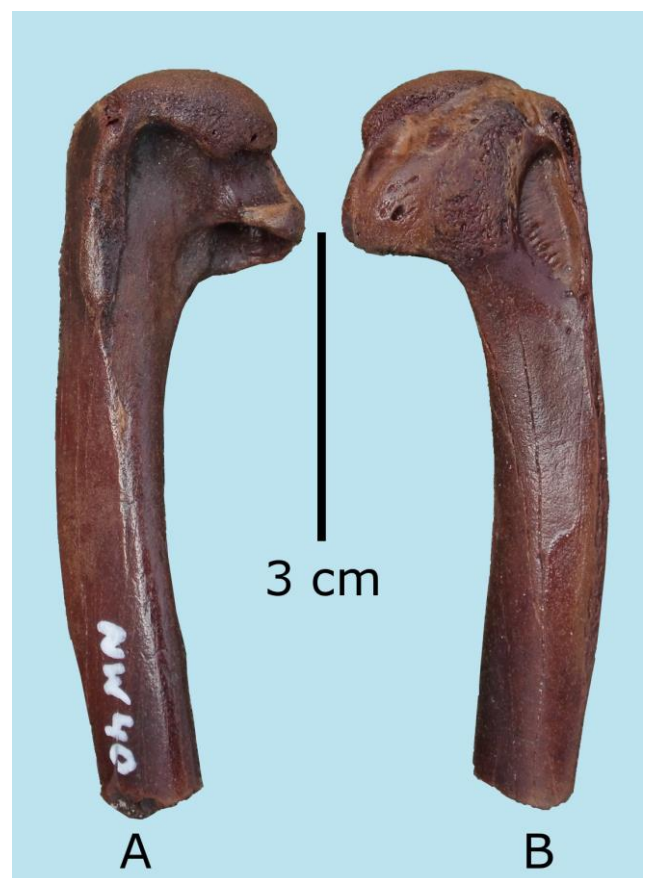
Figuur 4: Blik op een lade in de zoöarcheologische vergelijkingscollectie van het Groninger Instituut voor Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen. Hierin opperarmbeenderen van vogels, gerangschikt per familie. Op elk stuk zijn determinatie en collectienummer aangegeven.

Zo'n collectie kan specifiek ingericht zijn voor determinatie, de zogenaamde vergelijkingscollectie, of voor het bewaren van het materiaal. Dat is dus een collectie met een meer algemeen natuurhistorische insteek. Beide typen voldoen in principe, maar de vergelijkingscollectie werkt vaak gemakkelijker, omdat daar de skeletelementen zodanig gerangschikt zijn, dat snel duidelijk is met welk skeletelement men te maken heeft. Er worden daarin bijvoorbeeld niet alleen complete gemonteerde skeletten bewaard, maar vooral juist losse botten die naar skeletdeel en naar diergroep gerangschikt zijn. Bijvoorbeeld alle vogelopperarmbeenderen in een lade en daarbinnen elke familie in een eigen bakje (Fig. 4). Het skelet van één individu is dus over meerdere laden verdeeld. Pas na grondig vergelijken kan men vaststellen of het te determineren stuk overeenkomt met een soort in de vergelijkingscollectie en pas dan kan de determinatie als betrouwbaar aangemerkt worden (Clason, 1987; Mol et al., 2015).

Het bot in de collectie van de tweede auteur is een fragment (Fig. 5). Hij vond het in november 2003 op het strand van Noordwijk. Het stuk is licht afgerold en vrij egaal donkerbruin van kleur. Het glimt enigszins als gevolg van de behandeling met een lijmplossing. Dat is noodzakelijk om het fossiel in goede conditie te kunnen bewaren en behouden. Het stuk draagt het nummer NW40. Afgietsels ervan worden o.a. bewaard in de collecties van Naturalis Biodiversity Center, Leiden (RMNH.5070223) en de eerste auteur (03290). Gelukkig is het een karakteristiek fragment, met een goed bewaard gebleven gewrichtskopje. Met enige kennis van het

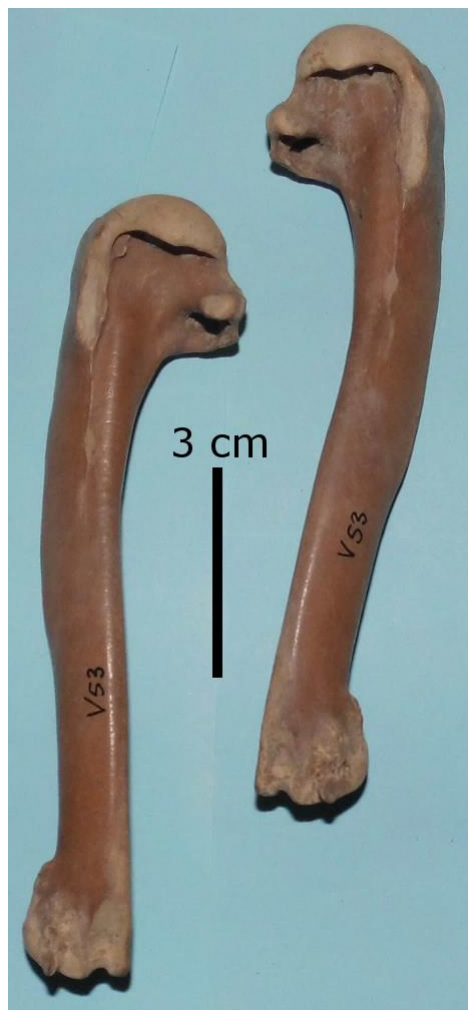
vogelskelet is direct duidelijk dat het gaat om de bovenzijde van het linkeropperarmbeen (proximaal fragment humerus sin.) van een relatief grote vogel. De schacht is richting de elleboog (distaal) doorgebroken. Deze breuk oogt vrij vers. De afgebroken schacht toont aan dat die schacht erg (afgerond driehoekig) afgeplat is. Dit, in combinatie met de kenmerken van het gewrichtskopje, maakt duidelijk dat het gaat om een alkachtige. Op basis van de determinatie-atlas van Cohen & Serjeantson (1996) ontstaat dan al snel het vermoeden dat het gaat om een Reuzenalk. Het grote formaat en de zware bouw van het stuk wijzen daar namelijk op.

De laatste stap in de determinatie is de vergelijking met collectiemateriaal. Nu gaat dat bij de Reuzenalk niet eenvoudig. Er is simpelweg niet zoveel materiaal voorhanden, althans niet in Nederlandse collecties. Eigenlijk is er maar één geschikt stuk: het deelskelet, inclusief de zeer karakteristieke schedel, opgegraven bij Velsen, beschreven door Van Wijngaarden-Bakker (1978) en bewaard in de collectie van het Amsterdams Archeologisch Centrum (AAC) van de Universiteit van Amsterdam, onder nummer v53. Vergelijking van het stuk van het Noordwijkse strand met het linkeropperarmbeen van dit deelskelet maakte duidelijk dat het hier inderdaad om een reuzenalk gaat (Fig. 6). En dat is bijzonder, want die was nog niet bekend van het Noordwijkse strand.

Figuur 5: Bovenzijde linkeropperarmbeen (proximaal fragment humerus sin.) van een Reuzenalk *Pinguinus impennis* (Linnaeus, 1758) van het strand van Noordwijk. Collectie Johan Passchier NW40. A achterzijde (caudaal); B voorzijde (craniaal).

Deze vondst vult mooi het gebied tussen de noordelijke vindplaats (Velsen) en de overige Nederlandse reuzenalkvindplaatsen op (Fig. 3).

Figuur 6: Opperarmbeenderen van de Reuzenalk *Pinguinus impennis* (Linnaeus, 1758) opgegraven in het Romeinse castellum Velsen, datering eerste helft van de eerste eeuw na Christus, in de collectie van het Amsterdams Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam, nummer v53. Links het linkeropperarmbeen, rechts het rechterexemplaar.

Suppleties en mogelijke herkomst

Het is bekend dat fossielen op het Nederlandse strand vaak meekomen met zandsuppleties (Moerdijk et al., 2010). Er zijn grofweg twee typen zandsuppleties: onderwater-/vooroeversuppleties, waarbij zand voor de kust onder water wordt aangebracht, en strandsuppleties, waarbij zand tot op het strand wordt gebracht (Rijkswaterstaat, 2015). Een herkomst uit een zandsuppletie is voor het opperarmbeen van de Reuzenalk zeer waarschijnlijk. Ten tijde van de vondst, november 2003, vond er echter geen zandsuppletie plaats op of nabij het strand van Noordwijk. In de periode 1998-2003 heeft er ook geen strandsuppletie (na-)bij Noordwijk plaatsgevonden (Mulder et al., 2005: fig. 4.1). Wel is er vóór 2003 driemaal voor/nabij het Noordwijkse strand zand aangebracht door middel van onderwater-/vooroeversuppleties (Leopold & Baptist, 2007: tabel 1). Wanneer er met een zandsuppletie fossiele botten meekomen, dan raken deze vaak beschadigd door het

opspuitgeweld; zij vertonen vaak verse breuken. Het reuzenalkbot heeft een verse breuk, wat goed veroorzaakt kan zijn door opspuiten.

Conclusies

Het Noordwijkse strand is een bijzondere vogelsoort rijk: de Reuzenalk. Wanneer precies het dier hier in de buurt heeft geleefd, dat weten we niet. Waarschijnlijk was het een wintergast ergens in de afgelopen 7500 jaar (maar niet meer na 1850). Op het strand zelf had het dier niks te zoeken; het water was zijn element. Misschien spelde een zieke of reeds gestorven Reuzenalk, die zich als wintergast in de Nederlandse Noordzee ophield, aan op een destijds meer zeewaarts gelegen strand. Een andere mogelijkheid is dat het lijk voor de kust uiteengevallen is en het opperarmbeen op de zeebodem bewaard is gebleven. Vanwege de verse breuk is het waarschijnlijk dat het bot met een van de zandsuppleties van nabij het Noordwijkse strand meegekomen is. Nu het steeds duidelijker wordt dat overblijfselen van de Reuzenalk in Nederland helemaal niet zo zeldzaam zijn, en deze resten op steeds meer vindplaatsen gevonden (of beter: herkend) worden, wordt het steeds spannender om te achterhalen hoe oud deze botten nou precies zijn. Hopelijk kan toekomstig onderzoek dat duidelijk maken.

Dankwoord

Met dank aan Rik Maliepaard (AAC) en Anja Fischer (AAC) voor toegang tot de AAC-collectie; aan Remie Bakker (Manimal Works, Rotterdam) voor Fig. 2 en het maken van afgietsels van de vondst; aan Jerry Streutker (Almere) voor Fig. 3; aan Wietske Prummel (Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen) en Lisette de Vries (Zuidhorn) voor het kritisch nalezen van een eerdere versie van deze tekst.

Bram Langeveld (Naturalis Biodiversity Center, Postbus 9517, 2300RA Leiden, bram.langeveld@naturalis.nl en bramlangeveld@gmail.com) en Johan Passchier (jypasschier@hotmail.com)

Literatuur

- Berendsen, H.J.A., 2011. *De vorming van het land. Inleiding in de geologie en geomorfologie*. 6e druk. Van Gorcum, Assen.
- Clason, A.T., 1987. *De zoölogische vergelijkingscollectie van het Biologisch-Archeologisch Instituut te Groningen*. Cranium 4-2, 55-58.
- Cohen, A. & D. Serjeantson, 1996. *A Manual for the Identification of Bird Bones from Archaeological Sites*. Revised edition. Archetype Publications, Ltd.
- Dijk, J., P.J. Spierenburg & H.J. van Stijn, 2011. *Tussen tulpen en de zee*. Vogels van de Duin- en Bollenstreek. Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk, Noordwijk.
- Fuller, E., 1999. *The Great Auk*. Privately published by Errol Fuller, Southborough, Kent, United Kingdom.
- Gaskell, J., 2000. *Who Killed the Great Auk?* Oxford University Press.
- Groot, M., 2005. The Great Auk (*Pinguinus impennis*) in The Netherlands during the Roman Period. *International Journal of Osteoarchaeology* 15, 15-22.

- Hordijk, L., D. Mol & B. Langeveld, 2015. Een zuidelijke mammoet (*Mammuthus meridionalis* (Nesti, 1825)) en een tureluur (*Tringa cf. totanus* (Linnaeus, 1758)) uit de boringen Zuurland (gemeente Westvoorne, Zuid-Holland). *Cranium* 32-1, 39-48.
- Kolfschoten, T. van & Y. Vervoort-Kerkhoff, 1985. *Eén miljoen jaar Rijnmond*. Stichting Koninklijke Diergaarde Blijdorp.
- Kolfschoten, T. van & Y. Vervoort-Kerkhoff, 2010. *Maasvlakte I - bron van informatie voor paleontologen en archeologen*. *Cranium* 27-2, 58-62.
- Kompanje, E.J.O. & N.C. Kerkhoff, 1991. Vondst van coracoid van reuzenalk op Maasvlakte in april 1981. *Dutch Birding* 13, 96-98.
- Kuijper, W. & P. Sonius, 2015. Een aangespoelde Papegaaiduiker op het Noordwijkse strand en een reddingspoging. *De Strandloper* 47-1, 40-41.
- Langeveld, B., 2013. *Trogontherium cuvieri* Fischer (Castoridae) van het strand van Hoek van Holland en de Zandmotor. *Cranium* 30-1, 8-12.
- Langeveld, B., 2015a. Vondsten van de reuzenalk *Pinguinus impennis* (Linnaeus, 1758) (Aves) uit het Eurogeulgebied. *Cranium* 32-1, 19-27.
- Langeveld, B., 2015b. Reuzenalken *Pinguinus impennis* (Linnaeus, 1758) gezocht! *Afzettingen WTKG* 36-3, 67-70.
- Langeveld, B. & F. Dieleman, 2012. Een fossiel van de woelrat *Arvicola terrestris* (Linnaeus, 1758) op het strand van Noordwijk (Zuid-Holland). *Cranium* 29-1, 10-12.
- Langeveld, B. & D. Mol, in druk. Vanuit de zeebodem naar het strand: een kennismaking met fossielen van Maasvlakte 2 (deel 2). *Spirifer* Belgische Vereniging voor Paleontologie 39-6.
- Langeveld, B., E. van der Niet & M.C. Cadée, 2013. Van de zeebodem naar het strand: vondsten uit de strandsuppletie Noordwijk juni 2013. *Het Zeepaard* 73-5/6, 167-182.
- Leopold, M.F. & M.J. Baptist, 2007. De effecten van onderwaterzandsuppleties op het habitat van de Kustzee, *Spisula* en enkele beschermde soorten zeevogels. *Rapport Wageningen IMARES* C014/07.
- Moerdijk, P.W. et al., 2010. *De fossiele schelpen van de Nederlandse kust*. Nederlands Centrum voor Biodiversiteit Naturalis, Leiden.
- Mol, D., 1993. Nijlpaarden dobberden in de IJssel. *Grondboor & Hamer* 47, 73-78.
- Mol, D. & B. Langeveld, 2014. Wat determinatiesessies aan nieuwe gegevens kunnen opleveren: nieuws van het strand van Maasvlakte 2. *Afzettingen WTKG* 35-2, 40-59.
- Mol, D., J. de Vos, R. Bakker, B. van Geel, J. Glimmerveen, H. van der Plicht & K. Post, 2008. *Kleine encyclopedie van het leven in het Pleistoceen - Mammoeten, neushoorns en andere dieren van de Noordzeebodem*. Uitgeverij Veen Magazines B.V., Diemen.
- Mol, D., B. Langeveld, A. Janse, W. Langendoen & J. Smolarz, 2015. Determinatiedag fossiele strandvondsten van Maasvlakte 2 in Futureland: een verslag. *Cranium* 32-1, 49-58.
- Mulder, S., E.W. Raadschelders, J. Cleveringa, 2005. Een verkenning van de natuurbeschermingswetgeving in relatie tot kustlijn zorg. De effecten van zandsuppleties op de ecologie van strand en onderwateroever. *Rapport RIKZ/2005.004*.
- Passchier, J., 2002. Bijzondere vondsten. Een linker sprongbeen van een grottenleeuw (*Panthera spelaea*). *Cranium* 19-2, 161-163.
- Rijkswaterstaat, 2015. Kustonderhoud. [http://www.rijkswaterstaat.nl/water/veiligheid/bescherming_tegen_het_water/veiligheidsmaatregelen/kustlijn zorg/\(geraadpleegd 2 juli 2015\)](http://www.rijkswaterstaat.nl/water/veiligheid/bescherming_tegen_het_water/veiligheidsmaatregelen/kustlijn zorg/(geraadpleegd%202%20juli%202015).).
- Valk, B. van der, D. Mol & H. Mulder, 2011. Mammoetbotten en schelpen voor het oprapen: verslag van een onderzoeksexcursie naar fossielen op 'De Zandmotor' voor de kust tussen Ter Heijde en Kijkduin (Zuid-Holland). *Afzettingen WTKG* 32-3, 51-53.
- Wijngaarden-Bakker, L.H. van, 1978. A subfossil great auk — *Pinguinus impennis* (L.) from the Netherlands. *Ardea* 66, 57-61.

Link 1.

<http://www.ad.nl/ad/nl/1039/Utrecht/article/detail/2382136/2006/05/31/Walviswervel-blijkt-mammoetschedel.dhtml>

Link 2.

<http://www.nrc.nl/handelsblad/van/2015/juni/23/reuzenalk-1508003>

Link 3. <http://www.natuurbericht.nl/?id=13637>

Willem Dielemanpad geopend

Jelle van Dijk

Komend uit de Kerkstraat kun je de Heilige Geestweg oversteken en via een voetpad naar de Voorstraat lopen. Dit pad heet sinds zondag 4 oktober 2015 het Willem Dielemanpad. Met deze naamgeving wil de Protestantse Gemeente Noordwijk haar waardering uitspreken voor het werk van Wim Dieleman dat geleid heeft tot een bijzondere bloementuin in het hart van Noordwijk-Binnen.

Foto: Jelle van Dijk

Na afloop van de kerkdienst in de Oude Jeroenskerk verzamelden kerkgangers en andere belangstellenden zich op het pad bij de kerktuin waar een paaltje met een fluwelen doek duidelijk maakte dat hier iets onthuld zou worden. Dominee Ad van Houwelingen die in zijn preek de tuin al uitbundig had geprezen, ging daar buiten het kerkgebouw enthousiast mee door. Hij roemde de initiatiefnemer voor zijn doorzettingsvermogen. Zo was het eerste voorstel van Dieleman indertijd door de kerkenraad afgewimpeld met de opmerking: "Laat er maar een geit op los!" Toen Wim bleef aandringen ging het kerkbestuur akkoord en doneerde ook nog 200 gulden en drie potten verf. Van Houwelingen prees Dieleman ook vanwege zijn 'crowdfunding' om door middel van naamplaatjes op de hekpaaltjes sponsorgeld binnen te halen.

Na deze lovende woorden mocht Willem Dieleman de fluwelen doek van de paal trekken waarna voor iedereen duidelijk was dat dit pad voortaan het Willem Dielemanpad zou heten. Hierna sprak de naamgever een kort dankwoord waarna de aanwezigen hem feliciteerden met deze heugelijke dag.

In 1989 begon Wim Dieleman met de aanleg van een tuin tussen de Oude Jeroenskerk en de Voorstraat. Het gazon dat daar lag, populair bij hondenuitlaters, werd omgevormd tot een bloemrijk grasland waarin van het vroege voorjaar tot in de nazomer bloemen bloeiden. Een prachtige mengeling van paars en geel ging het groen vervangen dankzij de aanplant van soorten als Grote ratelaar, Beemdkroon, Echte sleutelbloem,

Margriet en Grote centaurie. In een hoekje tegen de kerk aan werden akkeronkruiden als Gele ganzenbloem, Kamille en Klaproos gezaaid.

De grootste klus was evenwel de omvorming van de strook tussen het voetpad en de oude muur aan de zuidzijde. Alle rotzooi die hier in de loop der jaren was neergegoot, werd afgevoerd. Er voor in de plaats kwam een strak aangelegde tuin waarin per perkje karakteristieke plantensoorten van een bepaald biotoop waren samengebracht. Zo is er een perk met duinplanten, een perk met bosplanten een vijver met waterplanten. De perkjes werden afgezet met een rand van stenen. Om aan dat materiaal te komen zocht Wim met anderen allerlei terreinen af waar overtollige 'troep' was gedumpt. Op deze storthopen koos Wim met zorg de stenen uit, die hij wilde gebruiken voor de paadjes en de perken in de kerktuin. Het resultaat werd een fraai mozaïek van paadjes en perkjes met daarin een enorme variatie aan inheemse plantensoorten. Bij een bezoek aan de tuin in november zag ik nog bloeiende soorten als Akkerklokje, Kruipend klokje, Muurhavikskruid en Gele helmbloem. Ook de varens stonden er goed bij met soorten als Mannetjesvaren, Tongvaren, Schubvaren en Steenbreekvaren.

Een opvallend onderdeel van het project was het bijzonder hekwerk dat de tuin van het voetpad scheidt. Wim begreep goed dat er een afscheiding tussen pad en tuin moest komen wilde de tuin niet snel verloederen. De oplossing die hij vond, is zeer geslaagd te noemen. Er kwam een fraai hek met een kleine doorgang op twee plaatsen. Om de planten wat dichterbij te bekijken kon je dus wel aan de andere kant van het hek komen. Van dat hek maakte Wim bijzonder veel werk. Op de paaltjes kwamen schildjes met de namen van sponsors.

Toen Wim zo'n tien jaar geleden stopte met het onderhoud van de tuin, waren gelukkig anderen bereid het onderhoud van de tuin van hem over te nemen. Een comité onder leiding van Marry Hoogeveen heeft er sindsdien voor gezorgd dat deze bijzondere tuin goed onderhouden wordt waardoor velen van deze unieke locatie kunnen blijven genieten

Foto: woensdagkrant 7 okt. 2015 Tineke Bos

Verwilderde planten: een aanwinst voor onze flora?

Jelle van Dijk

Steeds meer soorten

Het aantal soorten dat in de *Standaardlijst van de Nederlandse Flora* is opgenomen, groeit nog steeds. Dat komt niet doordat eerder uitgestorven soorten weer terugkeren, maar doordat steeds meer soorten verwilderen en zich weten te handhaven. Gaf de 23ste druk van *Heukels' Flora van Nederland*, het determinatieboek waarin alle soorten van de Standaardlijst zijn opgenomen, al een flinke groei van het aantal soorten te zien ten opzichte van de 22ste druk, in de komende druk zal het aantal Nederlandse plantensoorten wederom met vele tientallen zijn toegenomen.

Biodiversiteit

Van afnemende biodiversiteit is bij de wilde flora dan ook geen sprake. Bij afnemende biodiversiteit, waarover regelmatig in de kranten geschreven wordt, moet je vooral aan het agrarische cultuurlandschap denken. Neem je bijvoorbeeld een graslandgebied van 5x5 km in het Groene Hart, dan zal blijken dat het aantal plantensoorten daar gedurende de laatste 50 jaar enorm is afgenomen. In de moderne veehouderij met mestinjectoren en vele maaibeurten zijn de bloemrijke hooilanden van weleer veranderd in raaigrasakkers, waarin voor andere kruiden geen plaats meer is. Bekende graslandplanten als Veldzuring, Pinksterbloem, Rode klaver, Scherpe boterbloem en Echte koekoeksbloem zijn vrijwel overal verdwenen. Ze zijn alleen nog te vinden in graslanden die beheerd worden door een natuurbeschermingsorganisatie. Het klinkt misschien raar, maar in een stad als Amsterdam is van een hogere biodiversiteit sprake dan in het Groene Hart. Op de kademuren hebben zich talrijke soorten gevestigd, waaronder opvallend veel soorten varens. Op spoordijken, verlaten bedrijventerreinen en in het havengebied zijn talrijke soorten opgedoken, die tezamen geleid hebben tot een enorme soortenrijkdom. Ton Denters, specialist van de urbane flora, merkt in zijn boek *Stadsplanten* (2004) op dat tweederde deel van de ruim 1500 Nederlandse plantensoorten in onze steden is aan te treffen!

Ook vroeger verwilderden planten

Het verwilderen van cultuurgewassen is niet iets dat pas in deze en de vorige eeuw werd vastgesteld. Al eeuwenlang is dit proces gaande. Met de soorten die in het verleden verwilderden en deel gingen uitmaken van de Nederlandse flora zou een boek gevuld kunnen worden. Hier zullen we drie soorten nader bekijken.

De **Pijpbloem** komt van nature voor in de landen rond de Middellandse Zee. Van daaruit is deze soort via klooster- en kasteeltuinen naar West-Europa gekomen. De plant diende onder andere ter bereiding van een middel om bevallingen vlot te laten verlopen. De Pijpbloem komt in onze streken niet tot vruchtzetting, maar uit elk

Pijpbloem - Noordwijkerhout

worteldeeltje kan een nieuwe plant groeien. Heeft zich eenmaal één plant goed ontwikkeld, dan kan door ondergrondse uitlopers een flinke groeiplaats ontstaan. Bekende groeiplaatsen in onze regio liggen in villapark De Zuid en langs het fietspad door de binnenduinrand in het Langeveld.

Bekender dan de Pijpbloem is de **Doornappel** in onze streken. Oorspronkelijk komt deze soort voor in Noord-Amerika. In 1577 namen de Spanjaarden zaden mee vanuit Mexico en begon de opmars via kloostertuinen en

Doornappel - AW-duinen

de botanische tuinen (hortussen) die rond 1600 bij de universiteiten werden aangelegd. Vooral in de Hollandse duinen is deze soort ingeburgerd geraakt. Zo is deze plant in de Amsterdamse Waterleidingduinen langs vrijwel elk zandig pad te vinden. De grote bloemen zijn meestal wit, maar op sommige plaatsen in de duinen vinden we veel planten met lichtpaarse bloemen. Vanwege de giftigheid laten Damherten en Konijnen deze planten staan.

Als derde noemen we de **Zijdeplant**, in Noordwijk bij velen bekend vanwege de grote groeiplaats langs de Noraweg bij Radio Nora. Deze soort werd rond 1630 vanuit Noord-Amerika in Europa ingevoerd als siergewas. Vanuit tuinen vond verwildering plaats gelet op de tekst in de "*Nieuwe lijst der Nederlandsche Vaatplanten*" (1904). Daarin is te lezen: "Vroeger in tuinen gekweekt en van hieruit als onuitroeibaar onkruid overgebleven." Na 2005 heeft deze soort zich snel uitgebreid in ons land en is nu van 18 vindplaatsen bekend. Tijdens vakantie in Hongarije (2012) zagen we dat deze plant in sommige delen van de zuidelijke poesta een ware plaag is geworden. Inderdaad onuitroeibaar vanwege de diepzittende wortelstokken.

Zijdeplant - Noraweg

Stinsenplanten

Wat verwildering in het verleden betreft, nemen de stinsenplanten een bijzondere plaats in. De Friese landheren woonden in een versterkt huis, ook wel een stins genoemd. Hier werden soorten uit zuidelijker streken aangeplant, die in het vroege voorjaar al wat kleur aan de tuin gaven. Dit gebruik vond in de zeventiende en achttiende eeuw ook ingang op de buitenplaatsen langs de Utrechtse Vecht en de binnenduinrand. Eenmaal aangeplant, wisten veel soorten zich op het landgoed flink uit te breiden. Zo ontstonden prachtige vegetaties van Sneeuwkllokje, Bostulp, Winterakoniet, Wilde hyacint en Daslook. Sommige soorten, zoals de Wilde hyacint, wisten zich ook met succes buiten de landgoederen te vestigen.

Tegenwoordig zien we dat sommige soorten, die vroeger tot de stinsenplanten werden gerekend, sterk toenemen buiten het eigenlijke stinsmilieu. De opvallendste soort in dit verband is de **Italiaanse aronskelk**. Deze soort is talrijk geworden in de bossen van Leeuwenhorst, maar is tegenwoordig ook te vinden in houtwallen, wegbermen en de oevers van de trekvaart. Het opvallende, licht geaderde blad verschijnt al in het najaar, in tegenstelling tot het blad van de zeldzame Gevlekte aronskelk, dat pas in het voorjaar te zien is.

Een andere opvallende nieuwkomer is de **Overblijvende ossentong**, vroeger Groene ossentong genoemd. Deze soort hoort thuis op het Iberisch schiereiland en werd al in 1594 als sierplant ingevoerd. In 1985 was deze soort nog maar van zes locaties in ons land bekend, alle op buitenplaatsen gelegen. Hierna vond een stormachtige uitbreiding plaats in bosranden en plantsoenen, dus buiten

Italiaanse aronskelk - Leeuwenhorst

de landgoederen. Tegenwoordig is deze soort van honderden plaatsen bekend. In onze regio staat deze ossentong langs de Randweg en ook op meerdere plaatsen in Duinpark en De Zuid.

Overblijvende ossentong - Duinpark

Tuinafval

Er zijn mensen die niet de moeite nemen hun tuinafval af te voeren naar een officiële stortplaats. Liever kieperen ze het over de heg, gooien het in een nabijgelegen berm of storten het op een braakliggend stukje grond. Omdat met dat tuinvuil ook zaden en worteldelen verspreid worden, zijn er heel wat tuinplanten die een 'wild' tweede leven gaan leiden. Vooral als het een overblijvende plantensoort betreft, kan van een blijvende vestiging sprake zijn.

Daarvan is bijvoorbeeld sprake bij de **Reuzenklaproos**, een tuinplant uit Turkije, die al vele jaren in de berm van

Reuzenklaproos - Noordwijkerhout

de N206 bij Noordwijkerhout te zien is. Ook bij de Grote en de Kleine maagdenpalm is in onze regio altijd sprake van verwildering vanuit weggeworpen tuinafval. Zo staat de Grote maagdenpalm in een berm bij De Zilk waar wel eens tuinafval belandt.

Viltige hoornbloem - Noordwijkerhoek

Een bekende verwilderende tuinplant is de **Viltige hoornbloem**, thuishorend in Zuid-Rusland. Een klein stukje stengel is voldoende voor een nieuwe vestiging. In zandige bermen kan deze plant omvangrijke groeiplaatsen vormen, zoals langs het fietspad bij de Noordwijkerhoek en langs de Herenweg bij het sportpark van Noordwijkerhout.

Tot het tuinafval kan ook snoeihout worden gerekend. Daaruit kunnen bomen en struiken opstaan. Een goed voorbeeld van zo'n ontwikkeling is te zien in de bosstrook bij het Oosterduinse Meer die grenst aan het bungalowpark Sollasi. In deze bosjes wordt nogal eens snoeihout uit het park gedeponerd. Het gevolg hiervan is dat hier exotische struiken als Laurierkers, Viburnum en Aucuba zijn opgeslagen. Ook de Kleine maagdenpalm is hier uit tuinafval opgeslagen.

Een bijzondere groep in dit verband vormen de bolgewassen. Afgekeurde bollen werden vroeger nogal eens in de berm gegooid. Dat gebeurde vooral door kwekers die bij een bosrand wonen. Zo kan men in de bosstrook langs Duinschoten (Langeveld) behalve allerlei narcissen en hyacinten ook bijzondere bolgewassen vinden zoals Gevuld sneeuwkllokje en Groen sneeuwkllokje. Ook de bosrand van Leeuwenhorst langs het Westeinde is in het verleden vaak gebruikt als stortplaats voor afgekeurde narcissen. Het aardige is dat hier nu narcissen staan die vrijwel niet te onderscheiden zijn van de echte **Wilde narcis** uit de Ardennen. Ze blijven vrij kort en hebben lichtgele slippen rond de donkergele trompet. Onder de verwilderde narcissen

Wilde narcis - Leeuwenhorst

neemt de Witte narcis een bijzondere plaats in. Deze laatbloeende soort kan de concurrentie met andere planten goed aan en weet zich in de vrije natuur op allerlei plaatsen uitstekend staande te houden.

Straten en stoepen

Gelukkig ligt de tijd achter ons dat vrijwel ieder jaar een spuitwagen door de straat kwam om de trottoirs te besproeien met een onkruidodend bestrijdingsmiddel. Op plaatsen waar het onkruid echt verwijderd moet worden, zie je tegenwoordig dat men dit met mechanische middelen aanpakt. Het gevolg hiervan is dat veel planten tussen de stenen kunnen kiemen waardoor ze profiteren van de hogere temperaturen boven de tegel, terwijl de wortels onder de tegel minder last van uitdroging hebben dan planten in het vrije veld.

Behalve grassen als Straatgras, Straatliefdegras en Harig vingergras zijn er ook allerlei verwilderde tuinplanten

Zilverschildzaad - Noordwijkerhout

tussen de stenen en stoeptegels te vinden. Tot deze groep behoren soorten als **Zilverschildzaad**, Stokroos, Marjoleinbekje, Muurfijnstraal en **Kruipkllokje**. Vrijwel steeds gaat het hierbij om soorten die vanuit tuinen verwilderd zijn en oorspronkelijk uit zuidelijker streken komen. Zo komt het Zilverschildzaad uit het Middellandse Zeegebied, terwijl het Kruipkllokje eigenlijk in Kroatië thuishoort. Opvallend voor dit kllokje is overigens dat in vorstvrije winters het gehele jaar door bloemen te zien zijn.

Kruipklokje - Offemweg

De verwildering van tuinplanten wordt gestimuleerd door de vele geveltuintjes die je tegenwoordig op veel plaatsen in de steden ziet. In de drukke winkelstraten zie je die tuintjes natuurlijk niet, maar sla maar eens een zijstraat in! Ook is het poten van tuinplanten in de plantgaten van bomen populair geworden. Vanuit deze plaatsen kan de opmars van tuinplanten in het stedelijke milieu een flinke stimulans krijgen.

Braakliggende terreinen

Na de aanleg van een bouwterrein of bedrijventerrein kan het nog jaren duren voordat het gehele terrein bebouwd is. Voordat de eindfase is bereikt, wordt er nogal eens met grond gerommeld. Het terrein wordt bijvoorbeeld gebruikt als gronddepot, waardoor er regelmatig grond gestort en weer afgevoerd wordt. Deze activiteiten kunnen een

Stijf ijzerhard - Bronsgeest

verrassende flora opleveren. Naast massale groei van gele kruisbloemigen (Herik, Raapzaad, Zwarte mosterd), Melganzevoet, Bijvoet, Akkerdistel en Perzikkruid, kun je op zo'n stuk grond ook heel wat andere soorten aantreffen. Bijzonder productief wat leuke soorten betreft, was de laatste jaren het nog open deel van bedrijventerrein Gravendijk langs de Eysingastraat. De zandhopen

trokken niet alleen motorcrossers aan, maar ook een aantal bijzondere planten. Daarbij was ook het **Stijf ijzerhard**, tegenwoordig veel aangeplant in tuinen en gemeentelijke bloemperken. Deze Zuid-Amerikaan duikt steeds vaker op in dit soort terreinen (bijvoorbeeld bij het nieuwe zwembad en op bouwterrein Sancta Maria). Ook leuke soorten als Franse silene, Late stekelnoot en Polei bleken hier te groeien.

Minder waardering krijgt de Alsemambrosia, een Noord-Amerikaanse soort die bekend is geworden onder de bijnaam 'hooikoortsplant'. Deze soort is nogal eens op braakliggende terreinen te vinden, soms met tientallen exemplaren bij elkaar. Langs de Eysingastraat zijn ieder jaar wel enkele planten te vinden. Bijzonder talrijk was deze soort in 2006 op een bouwterrein langs de Piet Heinstraat. Tot een stroom van klachten over hooikoorts in Noordwijk aan Zee heeft dit toen niet geleid. Bijzonder talrijk was de Alsemambrosia de laatste jaren op het braakliggende Bulb Trade Park bij Ruigenhoek.

Watergangen

In ons waterrijke landje kunnen waterplanten zich snel verspreiden. Waterpest, thuishorend in Noord-Amerika, heeft hier zijn Nederlandse naam aan te danken. Van de twee soorten waterpest is de Brede waterpest inmiddels zo sterk afgenomen dat deze soort op de Rode Lijst is geplaatst! Dat zal met de **Grote waternavel**, ook een Noord-Amerikaanse soort, voorlopig wel niet gebeuren.

Grote waternavel - Northgodreef

Deze exoot, vermoedelijk via een schoonmaakactie van een aquarium in de sloot beland, duikt ook in onze regio steeds vaker op; recentelijk nog in de sloot van Boerenburg langs de Northgodreef. Het Hoogheemraadschap van Rijnland volgt de ontwikkelingen op de voet (ook via www.waarneming.nl) en komt na elke melding in actie om de planten uit het water te scheppen. Niet alleen door het opruimen van aquariumplanten kunnen exoten in de sloot belanden. Ook via de verkoop in tuincentra (voor tuinvijvers) belanden soms exotische gewassen in het oppervlaktewater. Zo was een grote vijver in de Katwijkse wijk Rijnsoever in het najaar van 2014 gedeeltelijk bedekt met Grote vlotvaren, Watersla en Waterhyacint. Deze soorten, te koop in tuincentra, zijn inheems in zuidelijker streken en overleven hier soms een zachte winter.

Gele maskerbloem - Voorhout

Een nieuwe oeverplant in onze regio is de **Gele maskerbloem**. Zowel in Voorhout als in Noordwijk heeft de gemeente deze soort, afkomstig uit Noord-Amerika, uitgeplant langs nieuw aangelegde vijvers. Van daaruit heeft deze soort zich verspreid naar plaatsen in de wijk Boechorst en de oever van de trekvaart bij de Postbrug. Zaad van oever- en waterplanten kan aan eendenpoten blijven kleven en zodoende op allerlei plaatsen terecht komen. Nieuwe vindplaatsen van deze soort zijn de komende jaren dan ook zeker te verwachten.

Bestrijding van exoten

In de Nederlandse natuur wemelt het van de exoten en hun aantal neemt alleen maar toe. Dat geldt niet alleen voor planten, maar ook voor vogels (o.a. Nijlgans, Halsbandparkiet, Rosse Stekelstaart). Bij vissen en scheldieren zijn inmiddels ook flinke lijsten met exoten op te stellen. Bij de amfibieën rukt de Brulkikker op en wat de zoogdieren betreft kan de Amerikaanse rode eekhoorn worden genoemd, die nu ook in ons land is gesignaleerd.

De *Exoten Nieuwsbrief* (nu zeven nummers verschenen, te vinden op het internet) maakt duidelijk dat ook bij de paddenstoelen en de insecten 'vreemde snuiters' ons land weten te bereiken.

Het moge duidelijk zijn dat het onbegonnen werk is al deze exoten te bestrijden. Toch wordt hier en daar wel ingegrepen. Exotische waterplanten als de Grote waternavel kunnen zo talrijk worden, dat watergangen er door verstopt raken. Vandaar dat het Hoogheemraadschap een stevige vinger aan de pols houdt wat deze soort betreft.

Een bijkomend verschijnsel van exotische plantensoorten is, dat door massale toename de oorspronkelijke vegetatie verdrongen kan worden.

In de duinen van Meijndel bij Wassenaar bestrijdt men daarom de Zwarte engbloem omdat deze exoot een

bedreiging vormt voor de kwetsbare flora van de grijze duinen.

In Engeland heeft men de Rosse Stekelstaart, ingevoerd vanuit Noord-Amerika, vrijwel uitgeroeid omdat deze soort kan bastaarderen met de bedreigde Witkopeend in Zuid-Spanje. In ons land heeft de provincie Zuid-Holland opdracht gegeven de Huiskraaien van Hoek van Holland te vangen en af te voeren, hoewel van schade of verdringing van andere soorten geen sprake was. Men vreesde een sterke toename, zoals die in tropische streken bij deze soort was vastgesteld. De kleine populatie van Hoek van Holland is voortgekomen uit de drie vogels die daar in 1994 met een schip arriveerden.

Met uitzondering van Reuzenberenklauw, Alsemambrosia en enkele waterplanten, worden exotische planten in ons land niet bestreden.

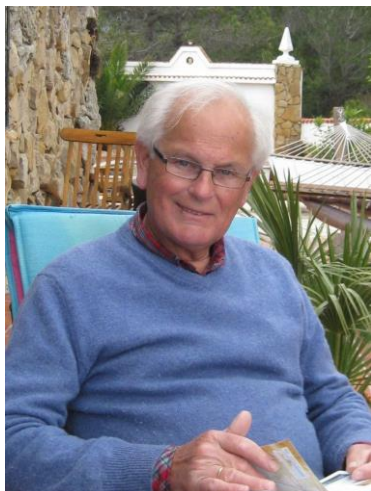
Daar is in veel gevallen ook geen beginnen aan. Iedereen begrijpt dat het **Bezemkruiskruid**, afkomstig uit Zuid-Afrika, zich blijvend gevestigd heeft. Overal langs de Nederlandse snelwegen zien we tot in november een mooie, gele zone van dit kruiskruid. Ook op zandige plekken in de duinen is deze plant niet meer weg te denken.

Al met al kunnen we vaststellen dat verwildering van tuinplanten in onze dorpen en steden een onschuldig verschijnsel is, waaraan velen plezier beleven. Anders ligt het bij exoten die zo dominant kunnen worden, dat de oorspronkelijke inheemse flora in onze natuurgebieden hierdoor verdrongen kan worden.

Bezemkruiskruid - Noordduinen

In memoriam Piet Muller 1938 – 2015

Met Piet Muller is een aimabel mens en een bevlogen natuurliefhebber heengegaan. Zijn liefde voor de natuur was niet alleen zichtbaar in de fantastische tuin met planten uit alle windstreken, gelegen op de hoek van de Delfweg en de Leidse Vaart. Ook in het verenigingsleven was hij prominent aanwezig. Piet was

lid van veel verenigingen, ook van de onze, maar naar *Natuurvereniging de Bollenstreek* in Lisse ging de meeste aandacht uit. Hij behoorde tot de leden van het eerste uur en was vier jaar voorzitter (1997-2001). Bij lezingen in De Klister was hij vaak aanwezig en in allerlei opzichten was hij voor onze zustervereniging in Lisse een bindende figuur. Ook voor de *Agrarische Natuur- en Landschapsvereniging Geestgrond* heeft Piet zich op allerlei manieren ingezet. Behalve als bestuurslid was hij ook jarenlang actief in het bollenvogelproject. Hij deed administratief werk en was ook inventariseerder op het land van Jac. Uittenboogaard in de Hogeveensepolder, gelegen tussen de spoorlijn en de N206 ten noorden van Noordwijkerhout.

Een hoogtepunt voor Piet was het bezoek van de directie van Vogelbescherming Nederland aan de Hogeveensepolder in het voorjaar 2012. In de Ledenraad

van Vogelbescherming was aangedrongen op meer aandacht voor de vogels van het bollenland.

Grote bedragen gingen naar de bescherming van weiden en akkervogels, maar voor vogels van het bollenland was nauwelijks belangstelling.

Tijdens dit bezoek kon Piet directeur Fred Wouters en zijn staf wijzen op Patrijzen, Gele Kwikstaarten, Veldleeuweriken, Kieviten, Tureluurs en Slobeenden. Na dit bezoek besloot de directie van Vogelbescherming de bescherming van bollenvogels onder te brengen bij de akkervogelprojecten.

Die Hogeveensepolder beschouwde Piet als zijn achtertuin. Als er wat bijzonders was te zien, kreeg ik een telefoontje. Zo belde hij me op toen een zwerm Goudplevieren op pas geploegd bollenland was neergestreken.

Ook bij de broedgevallen van de Blauwborst in 2014 en 2015, gewoon tussen de narcissen, werd ik door Piet op de hoogte gebracht.

De inzet van Piet Muller voor de broedvogels van het bollenland hebben wij indertijd gehonoreerd door een interview (met foto) in ons vogelboek *Tussen tulpen en de zee* (2011) op te nemen. Daarin is onder meer te lezen, dat hij bij zijn onderzoek voor het PPO (Praktijkonderzoek Plant & Omgeving) ontdekte, dat inundatie van bollenpercelen een goede bestrijdingsmethode is tegen ziekteverwekkende schimmels en aaltjes.

De laatste keer dat ik Piet sprak, was eind juni van dit jaar. Er was een probleem met jonge Torenvalken aan de Delfweg. Over de reddingsactie die wij hierna samen ondernamen, werd in de vorige Strandloper verslag gedaan.

Jelle van Dijk

Waarnemingen juli, augustus, september 2015

Peter Spierenburg

Waarnemingen zijn overgenomen van www.waarneming.nl. Hier is een volledig overzicht te vinden van de vogels die deze maanden in ons waarnemingsgebied zijn waargenomen.

Mager najaar voor de trektellers

De trektellers beleefden een ongekend mager najaar. Op het moment van de piek in de wegtrek zat de wind in de noordoosthoek. De vogels vlogen wel massaal langs, maar met de wind in de rug op grote hoogte en daardoor niet te zien. De trek van de **Graspieper** piekt in de laatste week van september, waarbij duizenden vogels op een ochtend niet ongebruikelijk zijn. Dit jaar haalde de soort op de Puinhoop op geen enkele dag de 500. Ook een andere typische soort van eind september, de **Grote Gele Kwikstaart**, bleef achter op voorgaande jaren. De positieve uitzondering was de **Sijs**, met vooral op 18 september een mooie doorkomst van 659 vogels. Ook waren er voor het eerst sinds 2012 weer eens wat **Zwarte Mezen** (o.a. 32 over de Puinhoop op 30 september RR), voorbode van een kleine influx in oktober.

Goudhaan 30-12-2015 Amsterdamse Waterleidingduinen - Oosterkanaal De Zilk-provinciegrens © Sjaak Weijers

Dat er wel degelijk veel (niet zichtbare) trek was bleek eind van de maand, toen tuinen en parken vol begonnen te lopen met kleine groene bolletjes: de start van een grote influx van **Goudhanen**. Ze waren er zo massaal dat ze niet te missen waren, overall doken ze op. Dit jaar bracht de juiste combinatie van omstandigheden, overeenkomend met die van eerdere influxjaren (laatste in 2008). In de naaldbossen van Finland en Zweden hadden veel vogels de voorafgaande, relatief warme winter overleefd. Een standvastige, gunstige noordoostelijke stroming bracht de Goudhanen massaal in beweging vanuit de overbevolkte Scandinavische bossen. Goudhanen zijn vooral nachttrekkers en hebben meerdere etappes nodig om de afstand van N Scandinavië naar ons land te overbruggen. Ook overdag blijven ze in beweging en vervolgen dan hoppend van struik naar struik hun weg. Op die manier arriveerde in de laatste dagen van september de voorhoede vanuit Scandinavië ons land. Een aantal ringterugmeldingen bevestigden de noordelijke herkomst. In eerdere influxjaren was er ook sprake van een tweede golf, later in oktober. Deze leek dan een meer oostelijke herkomst te hebben, vanuit Polen en West-Rusland. In Noordwijk dook de eerste Goudhaan op 13 september op (CZ). Daarna verschenen ze op steeds meer plekken. In de eerste dagen van oktober zette de influx vervolgens echt goed door.

Geen vogels in zee

De leegte voor de zeetrek hut sinds vorige winter hield ook in juli tot september onverminderd aan. Grote afwezigheid waren de sterns. Augustus is de maand waarin **Grote Stern** en **Visdief** in grote aantallen langstrekken. Onderweg maken ze dankbaar gebruik van de voedselrijke kustzone en combineren het reizen met voedsel zoeken. Dit jaar bleven de sterns weg en doken ook nauwelijks naar vis. Bij afwezigheid van sterns om te belagen lieten ook de **Kleine Jagers** onze kust links liggen. Hoe is deze opvallende afwezigheid nu te verklaren? Blijkbaar hebben de vogels een andere route benut die ze niet langs onze kust voerde. Een aanwijzing hiervoor is

*De zeetrek hut in de zeereep aan de Kon. Astrid Boulevard
foto: Koene Vegter*

de massale doortrek van Visdieven door het IJsselmeer, waar half juli op de telpost bij Lelystad in drie dagen in totaal 23.500 vogels langs vlogen. Deze zullen hun weg hoog over land vervolgd hebben, om direct af te snijden naar de Zeeuwse Delta. Mogelijk hebben dit jaar meer sterns deze korte route over land genomen. Het is ook mogelijk dat de vogels een andere route over de Noordzee hebben gekozen of op een andere manier buiten zicht zijn gepasseerd. Duidelijk is wel dat ons kustgebied ze dit jaar weinig te bieden had. Er was weinig vis te vangen. De maandenlange afwezigheid van vissersboten voor de zeetrekthut wijst in dezelfde richting. Voor de sterns was er dus geen aanleiding om een omweg langs onze kust te maken of hier te blijven hangen.

Wat kan de oorzaak zijn van de afwezigheid van vis? De eerste verklaring is wellicht te zoeken in het extreem warme jaar 2014. Mogelijk waren de hoge zeewatertemperaturen ongunstig voor de voorplanting van vissoorten die normaal algemeen zijn zoals zandspiering, sprat en haring. De Noordzee als geheel heeft bovendien te maken met een langere termijn opwarming waardoor verspreidingsgebieden van plankton en vissoorten veranderen. Een tweede oorzaak is misschien lokaler. De afgelopen jaren is de schaal van zandsuppleties voor ons deel van de kust flink opgevoerd, met het oplossen van de zwakke schakels Noordwijk en Katwijk.

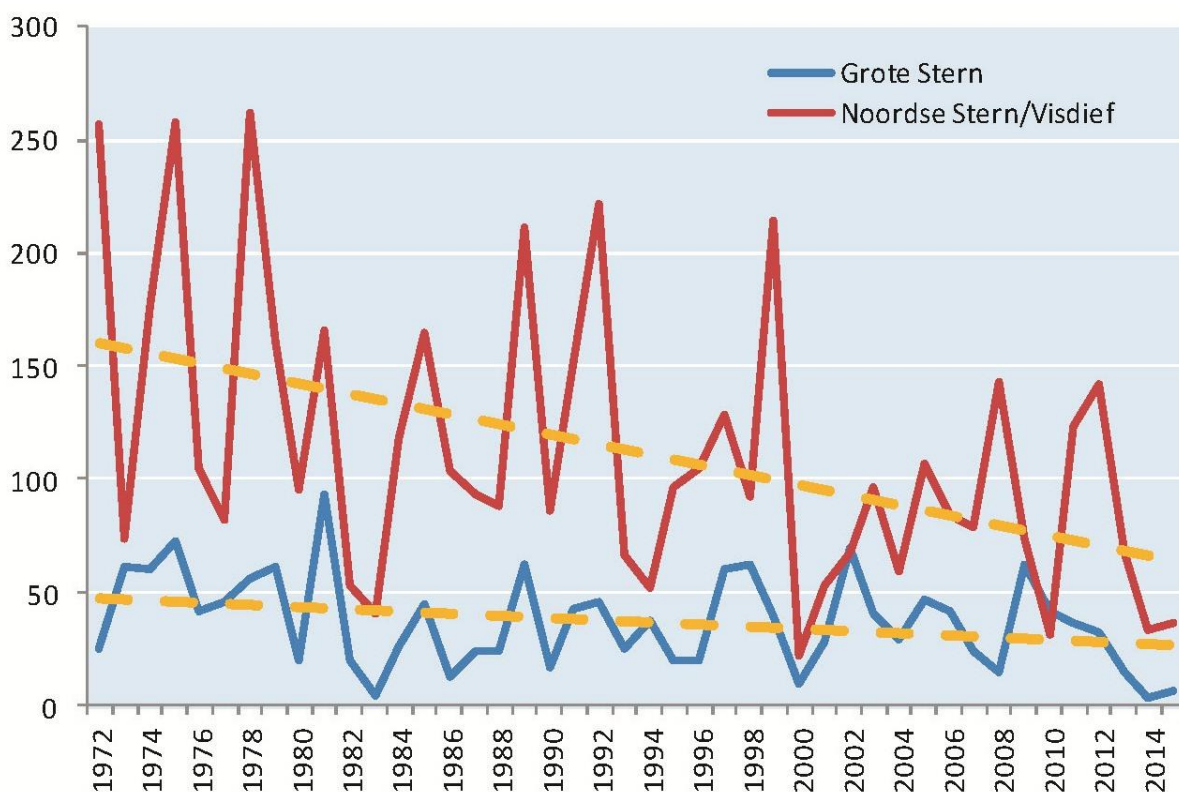
Wat meer naar het zuiden is de Zandmotor aangelegd. Het zand verspreid zich geleidelijk langs de kust waarbij de bestaande bodemfauna bedolven wordt en weer opnieuw opgebouwd moet worden. Hier vestigen zich massaal pioniers zoals de Amerikaanse Zwaardschede. Het duurt een aantal jaren voordat andere soorten, zoals wormen, zich weten te ontwikkelen. Juist deze zijn belangrijk voedsel voor vissen. Het is de vraag of met het vele extra zand van de suppleties er genoeg tijd is geweest voor een evenwichtig herstel van de zeebodem.

De massale strandingen van zeesterren afgelopen winter lijken een indicatie dat we nog steeds te maken hebben met een 'schokkerig' systeem, waar sommige soorten zich (even) massaal kunnen ontwikkelen, maar bij een volgende schok weer van voren af aan moet beginnen.

In de grafiek is te zien dat de lage aantallen van dit jaar passen in een langjarige trend. Sinds het begin van de tellingen is het gemiddeld aantal sterns in augustus duidelijk afgenomen. Ook is te zien dat de aantallen nog nooit zo laag waren als afgelopen twee seizoenen. De zeetrekellingen van Noordwijk zijn een prachtige langjarige reeks om een vinger aan de pols te houden over hoe de natuur in de kustzone zich ontwikkelt.

Of het nu hoge zeewatertemperaturen of de zandsuppleties zijn, af te lezen aan de extreem lage aantallen sterns lijkt de natuur in de kustzone op het moment van slag.

**Gemiddeld aantal sterns per uur in augustus langs zeetrektpost Noordwijk 1972-2015
(N=1013 teluren)**

Buitenkans op bollenland

Jaarlijks zijn er in de nazomer percelen bollenland te vinden die onder water zijn gezet. Veel plekken om tijdens de najaarstrek steltlopers aan de grond te zien hebben we niet rond Noordwijk, dus deze percelen zijn vaak een buitenkans. Dit jaar hebben kwekers meer percelen onder water gezet dan ooit. De reden is dat er steeds verdere beperkingen komen voor chemische grondontsmetting. Het onder water zetten van bollenland is een goed milieuvriendelijk alternatief. Daarbij lijkt de methode niet meer alleen gebonden aan de nazomer. Afgelopen jaar stonden ook buiten het zomerseizoen lange tijd percelen onder water. Voor de effectiviteit van de methode wordt daarbij het waterpeil hoog gehouden (ca. 20 cm). Hierdoor hebben de percelen vaak meer te bieden voor eenden en rustende meeuwen dan voor steltlopers. De tabel hieronder geeft een overzicht van de belangrijkste percelen. Het lijstje is niet volledig: sommige percelen leverden weinig vogels op, of zijn nauwelijks door vogelaars gevolgd. Naast dit lijstje stonden er nog zeker 5 andere percelen kortere of langere tijd onder water.

Overzicht percelen bollenland onder water nazomer 2015

perceel	oppervlakte	periode	Hoogtepunten
De Klei	10,9 ha	14 aug - nov	Kleine Zilverreiger, Kluut (4), Kemphaan (35), Zwarte Stern (3)
Zilkerduinweg	8,2 ha	12 sep – 3 okt	Pijlstaart (1), Zwarte Ruiter (2), Bosruiter (1),
Rijnsburgerweg	5,1 ha	24 aug- nov	Morinelplevier (1), Kleine Strandloper (3), Krombekstrandloper (1), Kanoet (1), Kemphaan (49), Goudplevier (790)
Bronsgeest	3,5 ha	6 jul – 20 aug	Bonte Strandloper (5), Regenwulp (2)
Oosterduinen	2,6 ha	21 jul – 30 aug	Wintertaling (17), Bosruiter (2), Kanoet (1)
Noordzijderpolder	8,8 ha	16 aug -26 sep	Kleine Zilverreiger (1), Kanoet (1)
Langeveld	7,3 ha	voorjaar–3 aug	Lepelaar (12), Oeverloper (55), Bosruiter (3)
Gravendamseweg	0,3 ha	2 aug – 26 aug	Bosruiter (6)

Een voorbeeld van een perceel met een hoog waterpeil was dat in De Klei. Eenden en rustende meeuwen domineerden hier. Maar het hoge water trok ook **Kluten** aan die lange tijd (12-26 september JD ea) met tot 4 vogels op het perceel aanwezig waren. Bijzonder waren ook de 3 **Zwarte Sterns** die hier op 16 en 17 september aan het jagen waren (RR ea). Het onder water gezet perceel bollenland in Polder Hoogeweg langs de Rijnsburgerweg was het meest productieve voor steltlopers. Hier stond het water minder hoog en was er regelmatig wat slik. Op 7 september liepen hier 49 **Kemphanen**, 11 **Bonte Strandlopers**, 7 **Bontbekplevieren** en een **Kanoet** (BB, PS). Op het perceel verbleven ook regelmatig een **Kleine Strandloper** (11-13 september AM ea) en een **Krombekstrandloper** (6-13 september GB ea). Het perceel sprong vooral in het oog door de grote groep **Goudplevieren** die hier kwam rusten. Het aantal varieerde aanvankelijk rond de 360, maar later was er ook regelmatig een grotere groep aanwezig, met een uitschieter van 790 op 29 september (HV). Van 11 t/m 26 september rustte hier regelmatig een adulte **Morinelplevier** (AM ea).

Deze trok op met de groep Goudplevieren. Deze volgde hij ook om voedsel te zoeken in het grasland. Dit is opvallend want Morinelplevieren zijn vooral bekend van hun voorliefde voor kale, onbegroeide terreinen. Een bekende pleisterplaats in het najaar is bijvoorbeeld de Maasvlakte. De vogel arriveerde net na de piek van doortrek en was dus wat aan de late kant. Dat het daarbij om een adult ging was niet toevallig. De jonge vogels vertrekken al eerder uit de broedgebieden en trekken eerder door in Nederland. Nooit eerder hadden we in Noordwijk een langdurig verblijvende Morinelplevier. Voor velen was het een buitenkans om dichtbij huis deze fraaie vogel te zien.

Morinelplevier 12-09-2015 Polder Hoogeweg - Rijnsburgerweg © Cees van den Oever

Maandoverzicht

juli

De maand juli startte met een hittegolf. In de tweede week draaide de wind naar westelijke richting en werd het koeler en wisselvalliger. Op 25 juli trok een zomerstorm langs vanuit het zuidwesten, met windsnelheden tot 9 Bft. De storm luidde een koele en natte laatste week van de maand in.

Na de kleine influx in juni vloog er op 1 juli nog een groepje van 10

Kruisbekken over de zeetrekhut (HV). Op 3 juli vloog er een **Wespendief** over de St Bavo (MW), mogelijk een vogel op voedselvlucht vanuit een broedplaats ergens in de Hollandse duinstreek. Van **Bijeneters** waren er opvallend veel dit voorjaar. Op 10 juli waren er nog twee aanwezig in de AWD bij de Marelberg (JW, ML). De percelen onder water gezet bollenland kwamen wat betreft de aanwezigheid van steltlopers langzaam op gang. Op 12 juli verscheen de eerste **Oeverloper** op het Bronsgeest perceel

Ooievaars 30-07-2015, Voorhout - Elsgeesterpolder © Cees van den Oever

(PS). Op 24 juli waren hier 2 **Regenwulpen** aanwezig (PS) en op 6 juli de eerst 2 **Kemphanen** (HV). In juli verschijnen ook altijd jonge **Geelpootmeeuwen**, met de eerste op 13 juli bij de Binnenwatering (MLo). Jonge **Pontische meeuwen** zijn pas later te verwachten. Op 28 juli dook wel een rondzwervende in Polen geringde vierdejaars vogel op bij de Binnenwatering (MLo) en op 30 juli op het strand bij de AWD (PS). De eerste juveniele **Zwartkopmeeuw** vloog op 15 juli langs de zeetrekhut (JD), met op 17 juli meteen al de piek in de doortrek met 7 vogels (JD). Op 28 juli vloog een juveniele **Drieteenmeeuw** langs (JD, PS). Op 21 juli was er een roepende **Kwartel** aanwezig in de Hogeveense Polder (AM). Een voor ons werkgebied grote groep van 80 **Grauwe ganzen** liep op 23 juli te grazen in Polder Hoogeweg (JD). Op 27 juli was een **Grote Stern** aanwezig op het onder water gezette perceel langs de Oosterduinen (MW), wat voor deze strikt aan zee gebonden stern al bijzonder ver in het binnenland is. Op 30 juli liep een groep van 7 **Ooievaars** in de Elsgeesterpolder (CO). Deze waren 1 augustus nog aanwezig (JZ). Op het onder water gezette perceel in het Langeveld waren 12 **Lepelaars** aanwezig (RR, PS). Op het strand tussen Noordwijk en Langevelderslag waren in de zomer de (onvolwassen) **Grote Mantelmeeuwen** opvallend talrijk, met 60 op 31 juli, tussen ruim 3400 **Zilvermeeuwen** (HV).

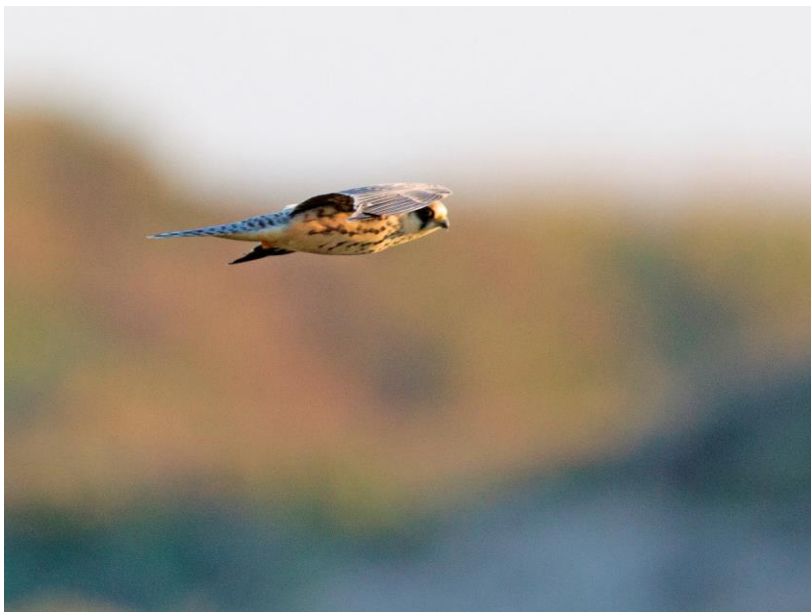
Op 6 juli scharrelde een **Bunzing** met 6 jongen bij de St Bavo (WK). In de AWD zat op 2 juli een **Zwervende Heidelibell** (VS). Op 7 juli vlogen er drie **Zuidelijke Keizerlibellen** in de AWD, met vervolgaarnemingen later in de maand (TH).

*Sperwer 22-08-2015 Noordwijk - Noordduinen - noordrand Noordwijk
© Casper Zuyderduyn*

augustus

In augustus gingen al snel hogedrukgebieden het weer bepalen en werd het een overwegend warme zomermaand. Rond half augustus werd het mooie weer onderbroken door dagen met bewolkt weer waarbij veel regen viel en de wind naar het westen ging. Daarna werd het weer zomers. De maand eindigde wisselvallig, maar met op 30 augustus een mooie dag met oostenwind.

Roodpootvalk 23-08-2015 Katwijk aan Zee - De Puinhoop © René van Rossum

perceel in het Langeveld (MW). Op 20 augustus trokken er twee langs de zeetrekthut (JD). Op 19 augustus was daar een **Kleine Jager** aanwezig (JD). In de tweede helft van de maand, met het verbeterende weer, werd het spectrum aan doortrekkers snel groter. Casper Zuyderduyn vond de eerste **Draaihals** op 16 augustus in het Middengebied (CZ), gevolgd door een **Sperwergrasmus** op 20 augustus (CZ). Die dag streek er ook een juveniele **Grauwe Klauwier** neer in de Elsgeesterpolder (MWi), die hier t/m 26 augustus bleef. Mooie bijvangst voor de vogelaars die de vogel kwamen bekijken waren de **Patrijzen**, met een maximum van 17 op 29 augustus (AP). De eerste goede dag op de landtrektelpost de Puinhoop was 22 augustus met de eerste 2 **Kramsvogels** en een langstreckende **Kleine Zilverreiger**. De volgende dag bracht mooie trek met een juveniele **Roodpootvalk** en een **Visarend** over de Puinhoop (RR ea), een **Ortolaan** over de Duindamseslag (MW) en in de avond een **Zwarte Ooievaar** over Noordwijk aan Zee (CZ). Van 28 t/m 30 augustus leverde de zuidoostenwind veel trek op, met op 28 augustus twee **Draaihalzen** ter plaatse in de Coepelduynen (GT, RR). Op 29 augustus vlogen 2 **Wespendieven**, 4 **Morinelplevieren** en 2 **Ortolanen** over de Puinhoop (RR ea). De oostenwind van 30 augustus bracht spectaculaire roofvogeltrek over Noordwijk met vanaf het begin van de middag in totaal 44 **Bruine Kiekendieven** (HV), een **Grauwe Kiekendief** (RM, JD) een mogelijke **Steppekiekendief** (CZ, HV), 7 **Wespendieven** (JD) en 4 **Boomvalken** (HV).

Op 5 augustus was een **Eikenpage** aanwezig in de Coepelduynen (ML). Vanaf 16 augustus doken er regelmatig 1 of 2 **Zwervende Heidelibellen** op in het Middengebied en de Coepelduynen (CZ ea)

Op 1 augustus trokken er in de vroege avond 3 **Lachsterns** over Sollasi (RJ). Deze werden kort daarna ook boven Noordwijk aan Zee opgemerkt (JJ). Op 14 augustus vloog er één boven de Grashoek tussen insectenvangende Kokmeeuwen (RM). Het droogvallen van het onder water gezette bollenperceel in het Langeveld trok op 1 augustus veel steltlopers aan, o.a. 3 **Bosruiters** en 55 **Oeverlopers** (HV). De zuidoostenwind in de eerste week van de maand bracht trek op gang. Langs de zeetrekthut vlogen op 3 augustus bijna 1400 **Kokmeeuwen** (JD). In de middag vlogen twee juveniele **Zwarte Ooievaars** over de Elsgeesterpolder (JW) en op 5 augustus opnieuw één over Noordwijk aan Zee (CZ). Op 6 augustus vloog er net na middernacht een **Kwak** over de St Bavo (MW). Van 6 t/m 29 augustus verbleef een jonge **Purperreiger** in de Elsgeesterpolder (JW ea) Mogelijk dezelfde vogel dook op 6 augustus in een rietsloot in Polder Hoogeweg (RM). Op 18 augustus sliepen 2 **Kleine Zilverreigers** op een onder water gezet

Zwervende heidelibel 30-08-2015 Noordwijk aan Zee - Algemene begraafplaats Oude Zeeweg © Casper Zuyderduyn

september

September was een koele maand. Met de mooie nazomers van de afgelopen jaren waren we dit niet meer zo gewend. De maand begon met stevige wind uit het westen, maar een echte herfststorm bleef uit. Vanaf het midden van de maand begon een lange periode met somber en wisselvallig weer. Eind van de maand overheerste een noordoostelijke tot oostelijke stroming.

In de zeetrekhut was 5 september dankzij de harde westenwind één van de schaarse goede dagen, met 18 **Noordse Stormvogels**, 3 **Grauwe Pijlstormvogels**, 5 **Kleine Jagers**, 2 **Grote Jagers** en de eerste **Roodkeelduiker** van het seizoen (JD,PS). De volgende dag vlogen er nog een **Grauwe Pijlstormvogel** en een **Middelste Jager** langs (PS). Op 5 september dook ook de tweede **Grauwe Klauwier** op, dit keer een adulte man. Deze verbleef t/m 9 september in het Middengebied (CZ). Op 6 september zat er een **Draaihals** op 's Gravendijck (CZ). De eerste **Bladkoning** arriveerde dit jaar al op 9 september en zat in de Noordduinen (CZ). Vanaf 25 september werden er nog eens 6 gevonden, waarvan 3 op 27 september (CZ ea). Ondanks de lage aantallen trekvogels waren er wel bijzondere soorten te zien. Van 9 t/m 12 september zagen de trektellers op de Puinhoop dagelijks een **Duinpieper** (RR ea). Op 4 dagen vloog een **Visarend** over ons waarnemingsgebied: 12 september over Rijnsoever (PS), 23 september over Sollasi (RJ), en 29 en 30 september over de Puinhoop (RR). Op 20 september trok een **Kleinste Jager** langs de zeetrekhut (PS, JD). De eerste **Koperwiek** van het seizoen vloog op 26 september over de Puinhoop (RR ea). De laatste dagen van september waren goede dagen op de Puinhoop. Op 27 september vloog een **Lachstern** (RR ea) en een **Roodkeelpieper** (JE) langs. Eind van de middag vloog een tweede Roodkeelpieper over Noordwijk aan Zee (CZ). Er trokken een aantal **Beflijsters** door, met tot 3 vogels invallend bij de Puinhoop (RR) in de Coepelduynen (AM) en de Noordduinen (CZ). Op 28 september trokken zowel een **Grote Pieper** (RR) als een **Duinpieper** (LP) over de Puinhoop. Op 30 september vloog een **Purperreiger** hoog over de Puinhoop, met verder die dag een **Strandleeuwerik** en een **Europese Kanarie** (RR ea). Met de noordoostenwind in de rug arriveerden de laatste dagen van de maand grote groepen Arctische ganzen in Nederland. Ook in onze omgeving waren 's nachts de **Kolganzen** te horen. Op 30 september vlogen ook de eerste **Kleine Rietganzen** over de Puinhoop (RR ea).

Op 29 september liet een **Reuzenhaai** zich met het getij meevoeren en was lange tijd goed zichtbaar vanaf de Puinhoop (NA ea). Deze planktoneter is een zeldzame verschijning in de Noordzee en dit is de eerste waarneming voor ons gebied.

Grauwe Klauwier 08-09-2015 Noordwijk - Middengebied zuid © Fred Klotwijk

Waarnemers

AM	Annelies Marijn	JE	Jaap Engberts	NA	Noël Aarts
AP	Arjan Portengen	JJ	Jan Jacobs	PS	Peter Spierenburg
BB	Bas van den Burg	JW	Jan Wierda	RJ	Rob Jansson
CZ	Casper Zuyderduyn	JZ	Jos Zonneveld	RM	Rob de Mooij
CO	Cees van den Oever	LP	Luuk Punt	RR	René van Rossum
GB	Gijsbert van der Bent	ML	Maarten Langbroek	TH	Thomas van Haaster
HV	Hein Verkade	MLo	Merijn Loeve	VS	Vincent van der Spek
JD	Jelle van Dijk	MW	Maarten Wielstra	WK	Willem Knoppert

bron: www.waarneming.nl

Grauwe Klauwier -(juvenile) 24-08-2015 Voorhout - Elsgeestepolder © Johnny van der Zwaag

Ijsvogel 26-09-2015 Katwijk aan Zee – Binnenwatering
© Johnny van der Zwaag

Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk

Schenken legaten en erfstellingen

In deze notitie willen wij aandacht besteden aan de mogelijkheden om bij leven via een schenking of na overlijden via een in het testament vastgelegd legaat een bedrag over te maken aan de Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk.

Schenken

Sinds 1 januari 2006 is het zo dat schenkingen aan algemeen nut beogende instellingen (ANBI) helemaal zijn vrijgesteld van schenk- en erfbelasting. Omdat wij daar ook onder vallen komt een schenking, die u doet, dus geheel ten goede aan de realisering van de doelstellingen van onze Vereniging.

U kunt een éénmalige schenking zelf aftrekken van de inkomstenbelasting wanneer deze aan de volgende voorwaarden voldoet:

- Het totale bedrag aan schenkingen, dat u in een jaar doet, moet minimaal € 60 zijn en moet groter zijn dan één procent van uw verzamelinkomen
- Het totale bedrag aan schenkingen, dat u in een jaar doet, mag niet meer dan 10 procent van uw verzamelinkomen bedragen

Een éénmalige schenking kunt u zelf overmaken naar onze rekening onder nummer NL39INGB0002573795 ten name van Vereniging voor Natuur- en Vogelbescherming Noordwijk te Noordwijk, onder vermelding van 'Schenking' en het betreffende jaar.

Uw bankafschrift dient als betalingsbewijs voor de fiscus.

Ook lijfrenteschenkingen zijn mogelijk, waarbij u zich voor minimaal vijf jaar vastlegt jaarlijks een bedrag te schenken. Hiervoor geldt een extra vrijstelling in de Inkomstenbelasting, zonder drempel en zonder maximum.

Legaten en Erfstellingen

Wanneer u geld wilt nalaten aan de Vereniging, dient u dat in een testament te laten vastleggen. Voor het opstellen van een testament heeft u altijd een notaris nodig.

Een testament is namelijk alleen rechtsgeldig wanneer het door een notaris is opgesteld.

In uw testament kunt u een legaat opnemen; dat wil zeggen een speciale bepaling, waarin staat welk bedrag u wilt nalaten aan de Vereniging. Na uw overlijden komt het bedrag dan belastingvrij beschikbaar voor de activiteiten van onze Vereniging. Ook is het mogelijk de Vereniging voor een bepaald gedeelte van uw nalatenschap tot erfgenaam te benoemen.

Aan het opstellen van een testament zijn kosten verbonden. Voor een kort oriënterend gesprek kunt u gratis terecht bij:

Notariskantoor Kruis-Sweere/Mevr. Mr. C. A. M. Kruis-Sweere
071-3640100 of info@notariskruissweere.nl

Algemene informatie is ook te vinden op www.nalaten.nl

Koene Vegter, penningmeester VNVN
Golfweg 39, 2202 JH Noordwijk ZH
0713615044, koenevegter@planet.nl

Noordwijk, december 2015

b.v.

TELEVISIE- EN RADIO SPECIAALZAAK KOELKASTEN EN WASAUTOMATEN

Joop Faase BV
Prins Bernhardstraat 90
2202 LR NOORDWIJK

T 071 - 361 35 58

F 071 / 362 03 92

E joopfaase@wanadoo.nl

Good morning beautiful

Word beschermer van het Zuid-Hollands Landschap

Tussen vele gebouwen en wegen laat onze provincie zich van haar beste kant zien. U ook?

Sta stil bij uw natuur en help ons om de unieke natuur-

gebieden in Zuid-Holland te behouden en uit te breiden. Word nu beschermer van het Zuid-Hollands Landschap. Van ons krijgt u elk kwartaal een gratis tijdschrift.

010-2722222

Zuid-Hollands Landschap
www.zuidhollandslandschap.nl

BESCHERM DE DUINEN

Stichting Duinbehoud geeft 4x per jaar het magazine DUIN uit, met foto's, artikelen en wetenswaardigheden over de duinen. Actuele duinberichten worden regelmatig op de website geplaatst. Hier kunt u zich ook aanmelden als donateur en onder andere gratis een digitaal nummer van DUIN downloaden.

WWW.DUINBEHOUD.NL

bedden
SPECIALIST.NL

beddenspecialist VERKADE

V. Limburg-Stirumstraat 38 2201 JP Noordwijk 071 3612661
www.beddenspecialist.nl/verkade

LinLux

Uw grafisch dienstverlener

...zowel particulier als zakelijk

MultiCopy Katwijk/Noordwijk

De Scheysloot 3, 2201 GN Noordwijk

T 071 408 10 03

E katwijk@multicopy.nl

I www.multicopy.nl/katwijk

MultiCopy Teylingen

Wattstraat 64, 2171 TR Sassenheim

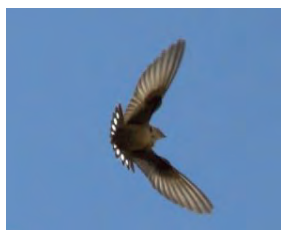
T 0252 21 50 99

E teylingen@multicopy.nl

I www.multicopy.nl/teylingen

MULTICOPY
THE
COMMUNICATION
COMPANY

KOM VOGELN IN DE KAUKASUS

Geheel verzorgde vogel-
en natuurreizen in een
ruige en vogelrijke regio
o.l.v. Nederlandse gids.

Vogelreis Georgië

28 april t/m 10 mei 2016

o.a. kans op 210 soorten vogels

Vogel-, Natuur- en Cultuurreis Armenië

19 juli t/m 1 aug 2016!

incl. culinaire hoogtepunten!

Aanbod, prijzen en data:

www.kaukasusplus.nl

info@kaukasusplus.nl

t. 0031(6)234 60236

KAUKASUS PLUS ✚ REIZEN

Reizen met een Plus in de Kaukasus!

www.strandloper.nl

**HEERLIJK
UITWAAIEN
AAN DE KUST**

Natuur bij u in de buurt

Steun natuur en landschap:

Zuid-Hollands Landschap

→ WWW.ZUIDHOLLANDSLANDSCHAP.NL

ANTIQUARIAAT

Moby Dick

*gespecialiseerd
in natuurboeken*

Schoolstraat 31

2202 HD Noordwijk

Tel. (071) 361 94 98

www.mobydicknoordwijk.nl

Nu verkrijgbaar!

Houdt u ook van vogels en natuur?

Bestel dan nu het GRATIS magazine 'Vogels dichterbij' van Vogelbescherming Nederland. Vol met tips over vogels kijken en hoe u van uw tuin een klein vogelparadijs maakt. Zodat we samen de vogels beschermen.

Ga na vogelbescherming.nl/dichterbij en bestel; u ontvangt het magazine binnen een week thuis.

Haal ook de natuur in huis met dit prachtige magazine.

Bestel 'm GRATIS op
vogelbescherming.nl/dichterbij

DE BESTE Boekverkoper
van Nederland

Online boeken
bestellen?

Sta achter je
Noordwijkse
boekhandel en ga
naar onze webshop

www.boekhandelvandermeer.nl

Vandaag besteld en morgen
overal in Nederland
thuis bezorgd.

L Boekhandel van der Meer
Libris Noordwijk > www.boekhandelvandermeer.nl

ALTIJD WAT TE BELEVEN IN DE VEENWEIDEN

Natuur bij u in de buurt

Steun natuur en landschap:

Zuid-Hollands Landschap

→ WWW.ZUIDHOLLANDSLANDSCHAP.NL